

DE SANCTI VICENTII DE SISPALONA
A SAN VICENZO DE CESPÓN

Xurxo M. Ayán (Coord.)

• cadernos culturais • • cadernos culturais •

*Adicado a todos homes, mulleres,
nenos e nenas
da parroquia
de San Vicenzo de Cespon*

DE SANCTI VICENTII DE SISPALONA A SAN VICENZO DE CESPON

Xurxo M. Ayán (coord.)

Sonía García

Leonardo González

Alejandro Laiño

M^a. Elena Novás

Xosé M. Sánchez

© dos textos e fotografías, os seus autores

Edita: Concello de Boiro

Imprime: Gráficas Garabal, S.L.

Dep. Legal: C-2713-2007

ÍNDICE

LIMIAIR	7
SIGLAS	13
SAN VICENZO DE CESPÓN NA IDADE MEDIA. HISTORIA, PODER, MENTALIDADE E TERRITORIO	15
Introducción.....	15
Poderes medievais e territorio en San Vincenzo de Cespón (séculos XII-XIV)	17
San Vincenzo de Cespón nos séculos XIV e XV: Economía e Feudalismo con vencillos composteláns.....	27
Historia e Mentalidade: A Revolta Irmandiña en San Vincenzo de Cespón (1467-1468).....	37
Conclusión.....	42
UNHA FREGUESÍA GALEGA NA IDADE MODERNA: S. VICENZO DE CESPÓN NOS SÉCULOS XVI-XVIII.....	45
Introducción.....	45
Home, Historia, Espazo e Economía en San Vincenzo de Cespón nos séculos XVI e XVII.	47
Economía e Poboación. A Freguesía de San Vincenzo de Cespón á luz do catastro de Ensenada (1743).....	59
Conclusións.....	65
A CASA DO PRIORATO.....	67
A IGREXA PARROQUIAL DE S. VICENZO DE CESPÓN: UN EDIFICIO CON HISTORIA	73
ESTUDO ANTROPOLÓXICO DA RELIXIOSIDADE POPULAR NA PARROQUIA DE S. VICENTE DE CESPÓN.....	85
Introducción.....	85

Santos novos e vellos: as devocións a través do tempo	87
As confrarías como expresión da comunidade parroquial	101
O tempo da festa.....	110
Ritos e verbenas	110
A Romaría de Neixón.....	115
A Nosa Señora de Loreto.....	117
A materialización simbólica da parroquia: arquitectura relixiosa, cruceiros e petos de ánimas	119
BIBLIOGRAFÍA.....	129
APÉNDICE DOCUMENTAL.....	135
Apéndice 1: Documentación medieval	136
Apéndice 2: Documentación moderna	137

Estudo antropológico da relixiosidade popular na parroquia de S. Vicente de Cespón

Leonardo González Pérez (Alicerce S.L.)

Xurxo M. Ayán Vila (IEGPS, CSIC-XuGa)

Introducción

Como arqueólogos que somos, o noso punto de partida son os castros de Neixón e a nosa pretensión primeira é a de coñecer como se conformou esta pequena punta, dende os primeiros tempos da ocupación do xacemento até o momento presente. A Historia de Neixón, polo tanto non se esgota co abandono dos castros no S. IV d. C, senón que seguiu a xogar o seu papel como un espazo quizais marxinal ou periférico, pero onde se desenvolveron actividades económicas como o marisqueo, a pesca ou mesmo o contrabando; outras de carácter lúdico como a romaría de agosto, relixiosas como a misa celebrada ao pé do parapeto; e que tamén dá lugar a un complexo universo simbólico no que habitan mouros ou existen túneles que cruzan a enseada de Beluso por debaixo do mar até Rianxo...

Este estudo, de máis fondo calado que a mera exhumación de restos materiais do pasado, lévanos a tentar coñecer o contexto histórico, xeográfico, cultural e social máis inmediato. O contexto é, para nós, a parroquia de San Vincenzo de Cespón e o que propoñemos neste capítulo é un achegamento ao universo mental e simbólico das xentes da freguesía a través das súas manifestacións relixiosas.

En Cespón a Relixiosidade cristiá, tanto na vertente *oficial* como na de carácter *popular*, está case omnipresente. Non só no que se refire aos seus elementos materiais ou construtivos como a igrexa parroquial, as capelas, os cruceiros, petos de ánimas..., senón tamén porque son abundantes outras manifestacións simbólicas, de carácter inmaterial que afectan á vida cotiá, como son as devocións, misas, as festas, as procesións e un bo número de expresións rituais codificadas e repetidas ano tras ano.

Pero a parroquia, entendida no seu sentido orixinal como a comunidade de fieis administrada por un sacerdote párroco, mestúrase tamén co concepto de territorio cultural e socialmente definido, que na Galicia rural constitúe o marco de referencia identitaria básica do individuo.

Esta mestura non sempre é perfecta. Ao longo da nosa Historia son frecuentes os intentos das xerarquías eclesiásticas, particularmente dende a Idade Moderna, por controlar e ordear as crenzas e manifestacións relixiosas dos seus fieis. Fronte a isto as comunidades

reaccionaron de diversas maneiras: adoptando as directrices de bispos e párrocos; incorporándoas pero adaptadas ao seu propio patrón de racionalidade, a maior parte das veces; ou rexeitándoas directamente. Por esta razón no ámbito urbano pero sobre todo no rural seguíronse conservando moitos dos seus vellos cultos e dos seus antigos rituais, que non encaixaban totalmente dentro da ortodoxia até hoxendía. Isto dá-nos a idea dun universo mental extraordinariamente vivo e rico que segue a crear e reinterpretar novos elementos simbólicos.

O noso estudo, como ven sucedendo dende que desembarcamos nesta pequena punta do Barbanza, témolo que abordar necesariamente dende un punto de vista interdisciplinar. Debemos pois, combinar as ferramentas que nos proporciona a Historia e a Antropoloxía de xeito que nos permitan, por unha banda, coñecer a evolución das manifestacións simbólicas e relixiosas na parroquia de Cespón, e por outra, comprender de que maneira se foron integrando na vida cotiá da súa poboación.

O plantexamento que presentamos aquí, bebe moito dos estudos realizados pola Área de Historia Moderna da Facultade de Xeografía e Historia de Santiago de Compostela que utiliza como achegamento teórico e metolóxico a Microhistoria, a Historia das mentalidades e Historia social, herdadas da escola francesa dos Annales. No eido concreto da relixiosidade a principal referencia son os traballos de González Lopo (1996a, 1996b, 1997, 2004) e en menor medida, para o caso que nos interesa, de Rey Castelao (1996) e López López (1990).

Para levar a cabo a nosa tarefa utilizamos dous tipos de fontes diferentes pero complementarias ao mesmo tempo:

1. Fontes documentais: referímonos principalmente ás xeradas pola parroquia dende inicios do s. XVII até o último tercio do s. XX, que son abundantes e están ben conservadas. Libros de Fábrica, de confrarías, inventarios de bens parroquiais e o sempre sorprendente *totum revolutum* de Varia, fornecen numeros datos que permiten reconstruír unha grande parte da historia da parroquia e das súas devocións. Tamén os interrogatorios do Catastro del Marqués de la Ensenada, recentemente publicados para esta zona (Agrelo Hermo, 2007), aportaron elementos que permitiron contextualizar mellor o estudo para o s. XVIII.
2. Fontes orais: realizouse un intenso traballo de campo que consistiu na realización de diversas entrevistas con veciños de Cespón e na documentación *in situ* dos principais fitos relixiosos estivais, por coincidiren estes coa campaña arqueolóxica. Loxicamente este tipo de fonte só aporta datos referentes á contemporaneidade, pero permite establecer e ver os cambios que se foron producindo na maneira de vivir e sentir a relixión na parroquia de San Vicente de Cespón.

Santos novos e vellos: as devocións a través do tempo

A igrexa parroquial de San Vicente de Cespón é un escenario excepcional para comprender a evolución do devocionario local. De entrada, chama a atención a extraordinaria abundancia de imaxes de diferentes advocacións. Dentra do aparente desorde, pódese intuír unha auténtica secuencia *estratigráfica* na imaxinería que nos leva dende o momento de conformación da parroquia, na Alta Idade Media, até o momento actual.

Non nos plantexamos aquí un estudo das imaxes dende o punto da Historia da Arte; non nos interesa tanto o ano en que se realizou determinada talla, senón máis ben a orixe e evolución da devoción que deu lugar a ese elemento artístico. Neste proceso de longo percorrido podemos ver a introdución de novos cultos, a perda de peso doutros e incluso a desaparición de moitos deles en consoancia co contexto histórico, social e cultural.

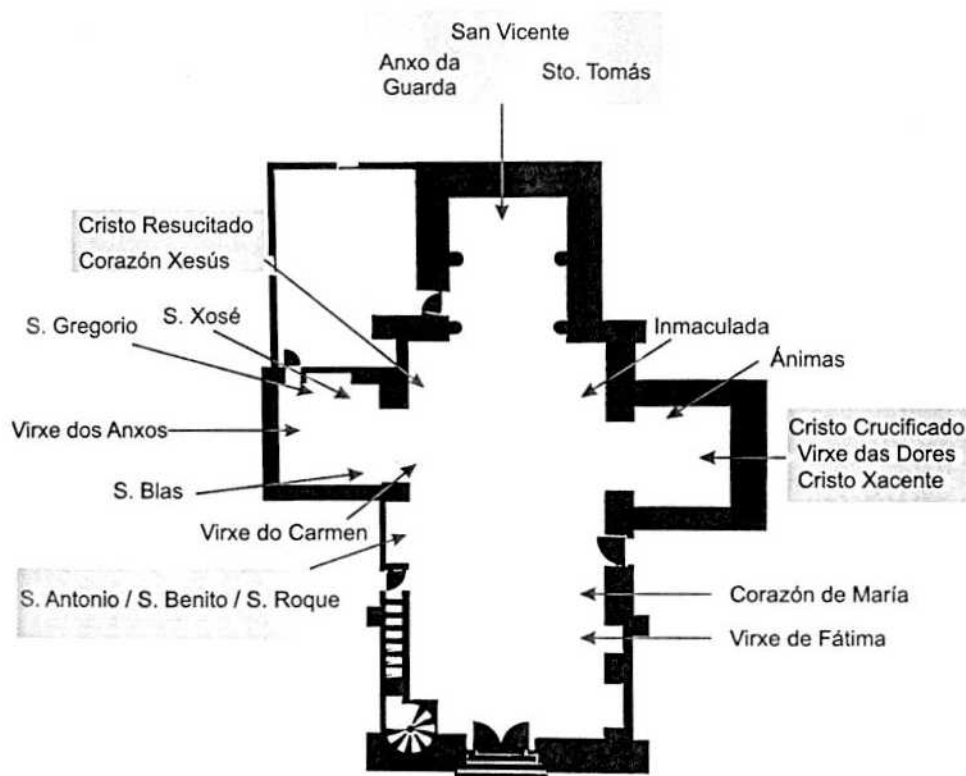

Figura 37. Santos ubicados dentro da igrexa parroquial de Cespón
(os recádras a cor representan os diferentes retábulos).

A advocación máis antiga é probablemente o propio patrón **San Vicente**, ou en galego, San Vicenç, como aparecía na documentación aínda a inicios do s. XVII (Hoyo, 1607). San Vicente preside o retábulo maior vestido de diácono, cun libro nunha man, a palma do martirio na outra e un corvo ao seu pé. A iconografía vén tomada da historia do Santo zaragozano morto a inicios do s. IV e recollida na Lenda Dourada no s. XIII. Nela cóntase como durante o seu martirio é sometido a innumerables tormentos (asado nunha parrilla, foi despelexado,...). Unha vez morto o corpo é arroxado ao deserto para ser devorado polas bestas salvaxes, pero uns corvos protexen o cadavre.

Vén sendo o santo patrón da parroquia dende a configuración da organización eclesiástica parroquial en época altomedieval. Daquela, a presenza beneditina na zona, da man do convento de San Xusto de Toxosoutos e dun priorado no mesmo Cespón, pode explicar a orixe desta advocación moi vencellada á orde de San Bieito, como se amosa en Galicia co caso do mosteiro de San Vicente do Pino en Monforte de Lemos.

Case nada podemos dicir do seu culto nesta primeira época pola escasez de fontes. Sabemos que no s. XVII ten confraría propia e a finais desta centuria refórmase uníndose co Santísimo Sacramento. Nesta época o arcebispado santiagués está a promocionar fortemente a devoción eucarística, e probablemente o vello santo viuse prexudicado. Na denominación mesma da confraría, o San Vicente vai en segundo lugar e na documentación recoñécese que o vello santo ía perdendo fuelle fronte as novas advocacións:

(...) eliximos por primaria advocaⁿ, nombre y título de nuestra Cofradia el del Santissimo Sacramento, para ganar las yndulgencias conçedidas a esta Cofradia, y para que por esta razon se mueban mas las almas al celo y devocion de su divina Mag.(...)⁹⁹

Pero sen dúbida, acadou un renovado impulso coa doazón dun fragmento de tibia polo frade Xosé Arredondo Abade do Mosteiro bieito de Monserrat no ano 1791:

Razón de la reliquia de el S^o Patrón que llegó en 9 de Agosto año de 1791

Habendose dignado la divina providencia constituirme en el cargo de la cura de almas de esta parroquia de S^o Vicente de Cespon y al R^{mo} D^r Fr. Joseph Aredondo maestro general de la sagrada religion Benedictina en mi compañía, no solo al ingreso si tambien despues favoreciendome en distintas ocasiones, dando este R^{mo} Monge celoso guarda de la viña de el señor, el congruente pasto a mis obejas, ejerciendo sin intermision, actos espirituales,

99 AHD, San Vicente de Cespón. Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº 8, fol. 1 v – 2 r, *Libro del Santísimo Sacramento y San Vicente* (169403-1879).

auxiliandolos, confesando, predicando, y de el glorioso mi patron S^o Vicente martir, eficaz y sencillamente la doctrina y palabra de Dios, sin mas anelo que ganar para Christo las almas redimidas con su sangre(...). Anteponiendo la salud de el pueblo a su propia vida, ha sido y es tal la entrañable aficcion que me profesa y amis feligreses que, de acendido a la dignidad de Abad de el Real Monasterio de Nuestra Señora de Monteserrato, estando en la Iglesia de el la sagrada reliquia de el hueso de una pierna de S^o Vicente martir que alli se venera, no le ha permitido su firmeza dejar de atenderme y a mis Feligreses con una parte o fragmento de dicha reliquia para colocarse en la Iglesia parroq de este Feligr^a, a fin de que en ella perpetuamente se conserbe y adore como verdadera de el Patrono de ella, la qual llevo en el dia de ayer en el relicario de plata que ha costado su R^{mo} y en la misma forma que contiene la autentica con que vino, y puesta en otro de igual metal con su pie fabricado a espensas de la Cofradia que comprende este libro la quite la mañana de hoy y lleve en procesion, la di a besar al pueblo, expuse y celebre misa cantada en dha Iglesia parroq de esta Feligresia. Todo con la solemnidad adaptable en vista de la autentica y lisencia de el Exmo y Yll^{mo} señor Arzobispo de esta Diocesis, mi señor que se digno conceder ochenta dias de indulgencia a los que debotamente digeren la oracion de el Padre nuestro ante la misma sagrada reliquia y por cada vez que la rezasen (...)

[Lisenc^a] En la ciudad de Santiago a veinte y un dias de el mes de Junio, año de mil sietec^o noventa y uno; S. E. el Exmo e Illmo S^r D^r Fr. Sebastian Malvar y Pinto, mi Señor Arpo y señor de la sta Iglesia ciudad y Arzobispado de Santiago, caballero Prelado Gran Cruz dela r^a distinguida orden Española de Carlos 3° de el consejo de S.M. y su capellan mayor, y habiendo vista la autentica que se presenta con la sagrada reliquia de una parte o fragmento de un hueso de S^o Vicente Levita y martir, dijo: Que en consideracion a constarle la certeza de dicha autentica reliquia dito y dio lisencia a Dr Manuel Mansilla cura de la parroquial Iglesia de S^o Vivente de Cespon en este ntro Arzobisp^{do} para que pueda exponerla a la publica adoracion de los fieles yconcede S. Exª ochenta dias de indulgencia a los que devotamente digeren oracion el el Pater noster delante de la misma Sagrada Reliquia, asi lo proveyo, mando,firmo su Exª al Arspo. Mi señor de que certifico: E igualm^{te} de que los ochenta dias de indulgencia que S. Exª concede se sentiendan por cada vez que rezaren el Pater noster (...)¹⁰⁰.

100 A. H. D. San Vicente de Cespón, Serie Cofradías y otras instituciones religiosas, N. 8, Santísimo Sacramento y San Vicente (1694-1879), Fol. 15 r - 16 r.

A reliquia¹⁰¹, como se ve no texto, foi colocada nunha cruz a modo de relicario, que aínda hoxe en día se saca para ser bicada polos fregueses durante a súa festividade e a de San Bieito.

O contexto está marcado pola abundante recepción de reliquias en igrexas, mosteiros ou incluso persoas particulares que se produce durante toda a Idade Moderna. Este ambiente é inspirado en boa parte pola doutrina derivada de Trento que promoverá o seu culto, en parte por oposición ás críticas feitas polos reformadores protestantes aos excesos católicos. Estes excesos provocaran durante a Idade Media, un auténtico fervor por posuír partes de corpos dos santos ou incluso elementos que estiveron en contacto con eles, convencidos dos seus poderes curativos ou taumatúrxicos. A consecuencia foi un auténtico tráfico de reliquias, moitas delas de dubidosa orixe, chegando incluso a producirse píos latrocinios¹⁰².

A finais do s. XVIII, esta paixón comeza a diminuír e incluso aparecen algunhas voces críticas enmarcadas dentro do racionalismo ilustrado. Pero todavía seguen chegando reliquias a Galicia e moitas delas serán orixe de Santuarios que, hoxe en día, son obxecto dunha grande devoción. Os exemplos son variados¹⁰³: O corpo de San Campio, levado a Entíns (Serra de Outes) polo coengo cardeal de Santiago en 1795; diversos ósos do mesmo San Vicente, levados ao Convento de Santa Clara de Pontevedra en 1828; o corpo e sangue de Santa Minia, levada a Brión no 1848 e moitos outros (Bouza Álvarez, 1990). O óso de San Vicente, para que non haxa dúbida, vai acompañado dunha especie de certificado ou garantía expedida polo mosteiro de Monserrat, e por unha licencia do arcebispado compostelán para expoñelo ao culto, despois de comprobar a súa autenticidade.

Tamén de orixe medieval, debeu ser advocación a **San Bieito** representado como abade con báculo na man dereita e o libro da regra na esquerda. A súa relación co antedito priorado beneditino parece evidente. Actualmente segue a ter unha fonda devoción na parroquia. O día da súa festa os fieis pasan as estampañas pola súa figura co fin de obter os seus favores. En Galicia adoita ser avogoso contra as enfermidades da pel, as espunllas, doenzas de oídos e, nunha curiosa actualización do culto, nos últimos tempos tamén da peste aviar.

101 Nas contas da confraría do ano 1791 aparecen os gastos de relixación do relicario de San Vicente: (...) *trescientos veinte y tres reales dun relicario de prata en que se ha puesto la reliquia del sto patron Sn Vicente martir, su hechura, la de la urna, y pintura de esta, donde se halla colocada en el retablo de el altar mayor de dicha Iglesia (...)*. A. H. D. *San Vicente de Cespón, Serie Cofradías y otras instituciones religiosas*, N. 8, Santísimo Sacramento y San Vicente (1694-1879), Fol. 256 r.

102 Quizais o máis coñecido é o que fixo o Arcebispo Xelmírez no 1102 á diocese de Braga para engrandecer aínda máis a Sé compostelá.

103 Exemplo de desmesura da paixón polas reliquias é o caso dun naufrago do buque alemán Salier que embarrancou en Corrubedo no 1896. O corpo anónimo foi enterrado no cemiterio da parroquia de Xuño (Porto do Son) e converteuse en lugar de peregrinación pola crenza de que se trataba da tumba de San Miguel (González Lopo, 2004: 524).

San Benito Abad, sempre fue admirado por sus heroicas virtudes y su prodigiosa vida. Es celebrado por su poder delante de Dios: e invocado por innumerables devotos en sus necesidades, sobre todo contra las tentaciones, dolencias de oídos y peste aviar. Son muchísimas las iglesias, capillas y altares donde se le venera con especial devoción, acudiendo a él cuantos precisan de su valimiento. Toda la comarca padronesa es testigo de los grandes beneficios que recibe del Señor constantemente por medio de San Benito de Cespón.

- Ruega por nosotros, San Benito
- Para que alcancemos las promesas de Cristo

ORACION

Te rogamos Señor, que la intercesión de San Benito Abad, nos recomiende ante Ti; para que alcancemos por su protección lo que no podemos por nuestros méritos. Por Cristo nuestro Señor. Amén.

SAN BENITO DE CESPON

FAMA - Avda. Ricardo Mella, 113 Tel. 986 39 28 28 - 36200 COMPU - VIGO Dep. Imp. B 17 266 - XXXIV

Figura 38. Estampiña coa imaxe de San Bieito de Cespón.

Con todo, o grupo máis numeroso de devocións existentes na igrexa parroquial son as introducidas ao longo da Idade Moderna, promocionadas e difundidas, ao abeiro dos preceptos tridentinos, polas autoridades eclesiásticas. A implantación da filosofía emanada do Concilio de Trento (1545-1563) comeza a facerse efectiva a partires de inicios do s. XVII. O arcebispado santiagués realiza toda unha serie de esforzos coa fin de unificar a ortodoxia nos seus territorios a través de diferentes vías de actuación:

- Aumento do control sobre os reitores de parroquias rurais, reconducindo os seus usos e costumes, obrigándoos a vestir axeitadamente para diferenciarse dos fregueses laicos e sobre todo mellorando a formación para poderen instruír ás súas ovelas nos principios e dogmas da correctos.
- Fomento das institucións parroquiais, especialmente as confrarías. Das que falaremos máis adiante.
- Introdución de novos cultos máis acordes co espírito de Trento como son as advocacións marianas (Virxe do Rosario, As Dores, a Inmaculada...) e as

Eucarísticas (Santísimo Sacramento). Isto leva implícito un intento por relegar vellas devocións Santos de haxiografía excesivamente fantástica ou non testada historicamente, ou simplemente encauzar aqueles cultos que non casaban ben coa ortodoxia relixiosa.

As medidas non sempre tiveron o éxito esperado. De feito, os visitantes do arcebispado seguen recordando até o s. XIX aos seus párrocos, que vistan e se comporten conforme ao estado eclesial:

*(...) que todo eclesástico que goce del fuere, evite la concurrencia a romerías, fiestas y otras juntas impropias al estado y si alguna vez lo hicieren sea con alza cuello, corona abierta y ropa decente, sombrero de teja o canal, y no redondo de copa alta, montera, chaqueta y chaleco de colores, cuio uso prohíbe S.E. en atención al demasiado abuso que se nota, con el único fin de que los eclesiásticos se distingan de los legos (...)*¹⁰⁴

Os fieis tamén manifestan un forte apego aos usos e costumes anteriores e son reprendidos con frecuencia:

(...) Por quanto con motivo de concurrir a los entierros de los difuntos sus parientes inmediatos, se experimenta en el discurso de el Oficio divino, Celebración de el Sto Sacrificio de la Misa y al tiempo de darse sepultura a los cadáveres, una desordenada altanera gritería y confusión con expresiones, despropósitos y ademanes ridiculos e impropios, que en unos por estudiados y en otros por fingidos, lexos de conmover a los circunstantes a piedad y compasión christiana, que les provocan a risa, turbando e incomodando a los Sacerdotes y distrayendoles de la atención, reverencia, gravedad y circunspeccion que exige el ministerio que exercen en aquel acto, (...) Fol. 54 v – 55 r.

*(...) Y mediante se le dio quenta que los días de fiesta, el Atrio de la Iglesia, se ocupa en hacer juntas y corrillos, cometiéndose muchas irreverencias, fumando, usando de palabras obscenas u acciones indecentes con gran falta de respeto y decoro al Santísimo y su santuario; a evitar el escandalo y daños q. pueden originarse, asimismo manda el s. e. q. el cura en el particular no permita los tales corrillos, obligando a los concurrentes a ellos que se entren en el templo (...)*¹⁰⁵

104 A. H. D. San Vicente de Cespón, N. 3. Libro de Fábrica 1770-1872, Fol.92 r.

105 A. H. D. San Vicente de Cespón, N. 3. Libro de Fábrica 1770-1872, Fol.92 v.

E os antigos santos, en moitos casos, seguen a gozar tamén dunha enorme vitalidade. En Cespón, sen embargo, as devocións contrarreformistas teñen unha enorme presenza no templo. A Virxe dos Anxos, as Dores, a Inmaculada, o Corazón de Xesús, o Cristo Xacente... corresponden a este intento de renovación eclesiástica.

De todos eles a devoción sen dúbida máis importante é a da **Virxe dos Anxos**, tal como se coñece en Cespón, ou a Virxe da Asunción, como se nomea *oficialmente*. A imaxe da Santa representa unha Virxe coroada, coas mans xuntas en actitude de oración e encaramada sobre un pequeno estrado de nubes e anxos, de aí a denominación popular.

A orixe da fonda devoción que suscita vén dada por un milagre local acontecido no mesmo Cespón e personificado na figura de Constanza de Xesús, que chegou a ser priora do convento das Orfas en Santiago de Compostela. Do extraordinario feito temos un testemuño oral referido por unha veciña da parroquia :

A Nosa Señora dos Anxos évos unha santa moi milagreira, fixera un milagre moi grande hai trescentos anos ou así. Unha señora, que era irmá do cura, estaba eivada dunha perna, e rezáballe á Virxe. Un día rezando apagóuselle a vela e nesas a Virxe díxolle:

-‘Constanza! érquete e ponme outra vela’.

E a señora contestoulle que non que non, que non podía, que estaba coxa.

-‘Si, si que podes Constanza’, replicoulle a Virxe.

E Constanza levantouse e entroulle unha enerxía así por dentro, que sanou de todo. Despois a Constanza fíxose monxa e foi priora dun convento en Santiago. Dende aquela había uha muleta de madeira ofrecida enriba do retablo, que ó final se quitou porque apodrecera.

O mesmo acontecemento aparece referenciado máis extensamente na documentación parroquial e sobre todo nunha obra publicada no 1750 que narra a vida dos membros máis insignes da Orde Fraciscana (Domínguez, 1750).

VIDA PORTENTOSA de la venerable Madre Constanza de Jesús, de la vener. Orden Tercera de Penitencia, y Rectora, que fue de el colegio de Huérfanas de la Ciudad de Santiago (...)

(...) Nació en la villa de Redondela, de el Obispado de Tuy, cuyos padres se llamaron Pedro de Romay y Cathalina Barba de Figueroa, uno, y otra de esclarecida Sangre, tan notoria como lo dicen las casas de Quadro, y Uma, de que fueron descendientes. Comenzó esta bella criatura, muy de la niñez a dar felices presagios de su santidad futura, para que la previno el Señor con

señales maravillosas, con que se diese a conocer entre los mortales, así para la veneración, como para el exemplo(...)

(...) De Redondela se trasladó a San Vicente de Cespón, lugar sito en el Arzobispado de Santiago, a donde vino conducida de un hermano cura, que tenía aquí, y acompañada de su madre.

Luego la probó la mudanza de el terreno, dándole una recia enfermedad de cuya resulta vino a tullirse, quedando del todo imposibilitada, y con notable sentimiento de los domésticos que no quisieran ver tan presto ajada una flor, tenida por una de las más estupendas maravillas que podían verse. Hicieronla un carretoncillo, en que todos los días iba a la iglesia, que era su consuelo único, sirviendola de gusto especial el trato frecuente, que tenía delante de una Imagen de nuestra Divina Reyna, con quien se desahogaba su enternecido corazón, asegurando en su protección piísima el porte feliz de sus progressos. Gustó la amorosa princesa de sus inocentes fervores, y sin tener valdría la tutela de su inefable amor, rató de favorecerla con un prodigio que se sigue.

Estaba una tarde la bendita Niña más engolfada, que otras veces en el encendido afecto, que professaba a la dulcisima Señora, quando de su imagen salió este voz, que la dixo: Constanza, levántate, y enciéndeme la lámpara. No la embargó el miedo, o susto alguno, como quien jamás le havia visto el semblante, y assi le respondió con toda resolución: Señora vos bien veis, que no os puedo servir en esto. Levántate hija, le replicó la benignísima Madre. Caso portentoso! Aún bien no acabara de pronunciar estas palabras, se sintió instantaneamente sin impedimento alguno para firmarse en sus pies, y despues de haver encendido la lámpara se fue a casa muy alegre, cuya maravillosa sanidad celebraron Madre y Hermano, dando al Señor las gracias, y a su Madre beatissima por estupendo favor. Esre prodigio se divulgó en toda la comarca, con que la fama de sus tempranas virtudes se hizo más ruydosa, creciendo por horas la celebridad de su nombre (...)

Varias veces, estando la niña en su retrete, oyeron voces suavissimas de concertada música, y armoniosos instrumentos, en que se suspendía su inocente alma, gozando ya gages de gloria en la vida mortal (...)

Entró un día en la cocina a tiempo; que la criada estaba deshaciéndose de pessar; porque un gato se le havia huydo con una polla asada, y no sabía como remediar su descuydo. Mirola Constanza con risueño semblante y diciéndole, que no se turbasse, pues haría venir con la pressa al ladrón, apenas lo dixo quando el Gato, como si le huviesen leido algún anathema,

*llegó con la polla, instantaneamente sin que hubiese participado de el hurto, más que el buen olor, y tal qual saynete, que se le pegó a la dentadura (...)*¹⁰⁶

Este acontecemento motiva a fundación no 1623 da confraría *de Nuestra Señora de la Asumpción* pola propia Constanza e o seu irmán. O que nos parece interesante é a existencia de dous tipos de relatos un culto, reflectido nos libros parroquiais e da orde franciscana, e outro popular, transmitido oralmente até o día de hoxe, que curiosamente non difire nos seus elementos esenciais coa anterior.

Figura 39. Cadro de Constanza de Xesús conservado no colexio dos Remedios de Santiago de Compostela (González Lopo, 2005: 547).

¹⁰⁶ Como vemos, os paralelismos entre a vida e Constanza e a de Santa Teresa de Xesús son bastante palpables: infancia, curación milagreira, episodios de éxtase semellante...

No relato oral voltan aparecer as reliquias, neste caso as muletas, estreitamente vencelladas ao miragre, que serán retiradas ao apodrecer. No libro de confraría tamén se mencionan, pero relacionadas cun *pío latrocinio*:

*(...) y es notoria su virtuosa y exemplar vida como también las dhas muletas las llevo, y sako un vicerrector que hubo en este curato en vacante, que era assi de la villa de Pontevedra, en cuio lugar assentan por seguro pararon en casa de cierta señora de quien había sido capellán (...)*¹⁰⁷

Unha vez máis estamos a ver a paixón existente pola posesión de reliquias, máis intensa no s. XVII ca nos séculos posteriores. Constanza non era santa, nin beata, pero a súa vida exemplar, os feitos extraordinarios, case milagrios aos que estaba vencellada e o exercicio da súa actividade como priora dunha institución tan relevante como o convento de Orfas, fixo que fose considerada como tal polos seus contemporáneos. Bo exemplo témolo nunha descrición do seu enterro realizada polo doutor Juan de Mera sotomayor e Ulloa, colexial de San Clemente de Pasantes de Santiago de Compostela:

(...) concurrió aquella noche antecedente y el día del entierro todo Santiago, de tal suerte, que no se podía ninguna persona revolver en la iglesia con ella. Venerábanla a esta entonces ya por Santa, que cada uno le quitaba su pedacito de ropa a modo de reliquia por lo que pudiese suceder a lo adelante, a mi me toco un pedazo de cordón de San Francisco que llevaba, otro colegial de esta casa llamado Don Juan de Meneses llevo un pedazo del escapulario y otro llamado Don Francisco Carrera simesmo de este colegio llevo todo el velo y se llevara mas si dieran lugar las guardas que estaban con ella porque no la dejasen desnuda por la indecencia. Venían muchas damas y le besaban los pies, otras la ropa, otras personas le tocaban los rosarios y cualquier cosa que traían con mucha veneración y humildad. Movíansele los dedos de las manos como si estuviese viva (...) (González García-Paz, 1993: 269)

Se Constanza xeraba esta devoción en Compostela, podemos presumir que debeu ser importante tamén en Cespón, onde tivo lugar o miragre, e por descontado na bisbarra barbanzana. Na documentación parroquial non hai demasiados datos pero si podemos apuntar certos indicios.

107. AHD, San Vicente de Cespón. Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº 11, fol. 5 r, *Libro de la Cofradía de Ntra. Sra. de los Ángeles* (1703-1790).

Figura 40. Imaxe de San Antón coas cintas de cores colocadas polas mozas casadeiras.

A confraría fundada pola propia Constanza e o seu irmán no 1623, non nos aporta nada até o 1703, posto que o primeiro dos libros non se conserva. Pero si sabemos que, 80 anos despois do milagre, a institución reunía en torno aos 1000 confrades procedentes das freguesías de Cespón, Rianxo, Taragoña, Bealo, Cures, Abanqueiro e Santa Baia de Boiro. Unha cifra bastante alta se temos en conta as limitacións que establecían as constitucións da confraría na admisión de confrades foráneos, e as dificultades dos mordomos por cobrar as cotas. Outros elementos como os elevados ingresos da confraría ou a existencia de doazóns de persoeiros relevantes¹⁰⁸ remarkan o que debeu ser na época un culto de certa importancia. Hoxe en día segue a ser un referente dentro do panteón relixioso de Cespón, aínda que non tanto a nivel supraparroquial.

Neste conxunto abigarrado de devocións, dúas das que descoñecemos a orixe do culto son San Antón e as Ánimas do purgatorio, amplamente difundidas polas congregacións franciscanas. Quizais teñan relación co feito de que Constanza de Xesús pertencía a esta orde e motivou, directamente ou por influencia, a introdución destas advocacións. De feito a capela onde se venera a Virxe dos anjos foi construída no 1703 co nome de *Capilla de Nuestra Señora y ánimas* (Pérez Piñeiro, 2000)¹⁰⁹. Sen embargo tamén é certo que aperecen amplamente espalladas por Galicia, dende a Baixa Idade Media. As ánimas, en concreto están omnipresentes por toda a xeografía a través da erección de petos e era habitual que moitos fieis se enterrasen co hábito franciscano.

No caso de San Antón coñecemos a realización dunha talla entre 1701 e 1602, xunto con outra de San Francisco, hoxe desaparecida (Pérez Piñeiro, 2000: 277). O Santo lisboeta San Antón¹¹⁰ aparece representado como un xove, vestido co hábito franciscano, sostendo o neno Xesús no colo e unha flor na man esquerda. Actualmente segue a celebrarse a súa festividade, sendo avogado das mozas casadeiras que lle atan cintas na man para procurar mozo.

108 Hai unha doazón en 1763 de 2 ferrados de trigo de renda anual realizada por Don Juan Romero Mariño de Moscoso Romay y Sotomaior veciño da Puebla del Deán (actual Pobra do Caramiñal) á Nosa Señora da Asunción de Cespón. AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº11, Fol. 369 r – 374 r, *Libro de la Cofradía Nuestra señora de los Ángeles* (1703-1790).

109 Nesta mesma data refórmase a confraría fundada por Constanza, pasando a ser conxuntamente de Nuestra Señora de los Ángeles y Ánimas. Destaca a representación das Ánimas nos muros exteriores da capela Norte, con textos alusivos. O seu culto está relacionado co purgatorio, como paso intermedio das almas antes de iren o Ceo.

110 Este Santo sufriu un proceso de confusión co seu homólogo San Antón Abade patrón dos animais.

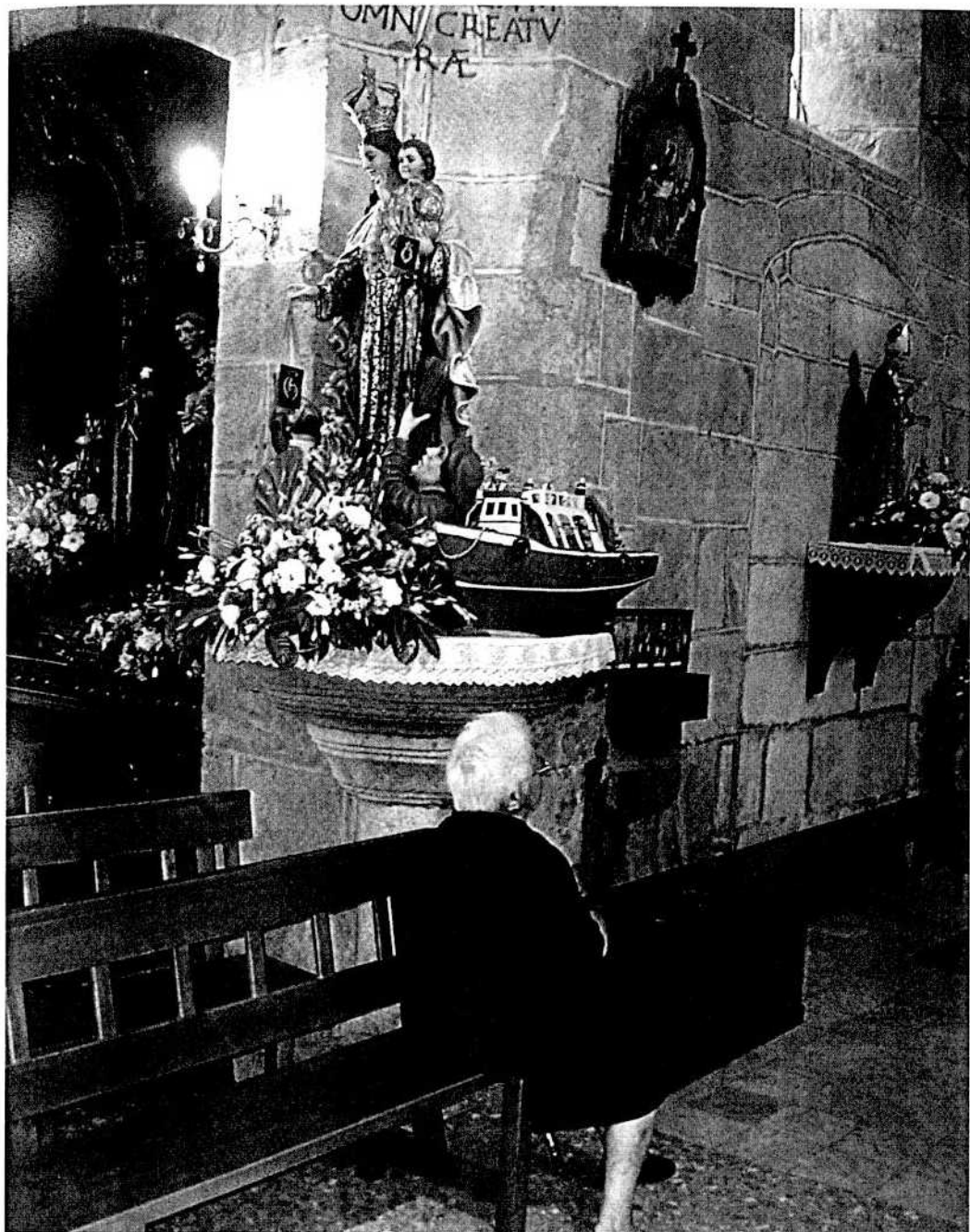

Figura 41: Imaxe da Virxe do Carme na igrexa parroquial de Cespón.

Outro Santo relevante en Cespón é **San Roque** do que hai unha imaxe na igrexa parroquial e ademais vénrase nunha pequena capela situada nas proximidades. Trátase dun dos cultos máis amplamente espallados polo territorio galego e que obstenta a titularidade de moitísimas freguesías. A súa difusión está directamente relacionada cos diferentes episodios pestíferos que atacaron o noso territorio durante toda a Idade Moderna, especialmente entre a segunda metade s. XVI e as primeiras décadas do s. XVII, aos que se lle engaden graves crises de subsistencia (González Lopo, 1996: 175). San Sebastián¹¹¹ será nun principio o avogado preferido contra as enfermidades contaxiosas, pero pouco a pouco San Roque iralle gañando terreo.

A devoción non diminuíu hoxe en día. Os fieis asisten con cirios e exvotos á procesión que se celebra no día da festividade e despois depositánnos aos pés da imaxe do Santo para que cure os seus males. A capela constitúe ademais un fito referente dentro da xeografía relixiosa da parroquia posto que o percorrido de tódalas procesións realízase entre a Igrexa e o pequeno santuario.

De introdución máis recente son probablemente a **Virxe do Carme**, importante nas vilas costeiras por ser padroa dos mariñeiros, e a **Virxe de Fátima** de ampla presenza en Galicia pola proximidade xeográfica do santuario portugués. Destas dúas é a primeira a que ten unha maior presenza na vida relixiosa parroquial a través da celebración da festividade e pola participación da imaxe na Romería de Neixón, da que falaremos máis adiante.

Polo camiño foron quedando moitos cultos que perderon relevancia ou ben desapareceron totalmente na actualidade. O antedito San Francisco é un bo exemplo, ou as once tallas realizadas no 1703¹¹² das que só San Bieito sobrevive hoxe en día.

Documentamos tamén diferentes tentativas de promoción de novos santos sen tradición precedente e que nos amosa o carácter dinámico e fluído do mundo das crenzas e das mentalidades. Así pois, contáronos na parroquia, a tentativa dun párroco nos anos da postguerra, de fomentar a devoción ao San Brais. De feito, chegouse a traer unha imaxe, feita en Portugal (San Braz reza o pé da estatua) para completar a iconografía da igrexa parroquial. Esta festividade, celebrada a comezos de febreiro, non contou co apoio da comunidade, que enchía a celebración por un único motivo: o bólo de pan co que agasallaba o crego párroco a cada participante na cerimonia.

111 A capela do pazo de Sandrenzo, edificada no 1689 segundo un inventario parroquial, está adicada a San Sebastián.

112 As imaxes eran de Santa Rosa, San Diego, San Bernardo, San Rafael, Santo Domingo, San Caetano, San Ignacio de Loyola e San Francisco Xavier

Outro culto fracasado e que chegou a ter confraría propia no seu tempo, foi o Anxo da Garda, segundo os veciños, o único ao cal non se lle fai xa festividade relixiosa nin pagá. Con todo, o caso paradigmático de creación de novas devocións vén dado pola alcumada Romaría de Neixón, creada no ano 1978.

As confrarías como expresión da comunidade parroquial

A parroquia de San Vincenzo de Cespón, ao atoparse baixo o señorío da mitra compostelá, preséntase coma un exemplo paradigmático da aplicación da relixiosidade contrarreformista, que devalou tendo como eixos vertebradores, a ofensiva polo culto eucarístico (Santísimo Sacramento), o incentivo do culto mariano e a potenciación das confrarías como marco para o control do asociacionismo relixioso tanto no mundo urbano como rural (González Lopo, 1997).

Neste contexto debemos encadrar a efervescencia construtiva acontecida nos séculos XVII e XVIII na zona de Boiro (Bravo Cores, 2006) e na potenciación de cultos e capelas polas autoridades eclesiásticas; xurden en Galicia agora cultos *ex novo*, como a Virxe do Rosario, a virxe de Loreto, Santa Teresa de Xesús... patrocinados pola Igrexa, e que irrumpen con forza no patrón de relixiosidade. Sen embargo, a forte devoción popular por santos antigos leva aos bispados a impoñer a organización de confrarías para encauzar eses antigos cultos e axeitalos á ortodoxia contrarreformista. Será agora cando prolifere a documentación parroquial, cando se espallen as Visitas Pastorais e a redación de Constitucións das confrarías. Preséntase perante nós todo un conxunto documental, amplísimo no caso de Cespón por tratarse dunha parroquia rica, do que podemos extraer valiosos datos sobre o patrón de relixiosidade dos campesiños e mariñeiros de Cespón no Antigo Rexime. Enumeramos a continuación as confrarías das que contamos con documentación en época moderna para a nosa parroquia obxecto de estudo¹¹³:

1. San Roque: 1648-1694.
2. San Roque-Santo Ángel: 1696.
3. San Roque-Santo Ángel. 1696-1827.
4. San Roque-Santo Ángel: 1828-1871.
5. San Roque: 1937-1942.
6. Santo Ángel: 1658-1688.
7. Nuestra Señora del Rosario: 1651-1701.
8. Santísimo Sacramento: 1694-1879.

¹¹³ A. D. H. San Vicente de Cespón. Serie *Cofradías*.

9. Santísimo Sacramento: 1937-1945.
10. Santísimo Sacramento: 1937-1940.
11. Nuestra Señora de los Ángeles: 1703-1790.
12. Nuestra Señora de los Ángeles: 1703-1724.
13. Nuestra Señora de los Ángeles: 1791-1888.
14. Nuestra Señora de los Ángeles: 1937-1942.
15. Nuestra Señora de los Ángeles: 1943-1944.
16. Registro de Cofrades: 1951.
17. Registro de Cofrades: 1925-1942.
18. Registro de Cofrades: 1957-1960.
19. Registro de Cofrades: 1966-1975.

17 Agosto / Festividade de San Antonio

Alborada co Grupo de Gaitas **BRISAS DO ULLA**.

Misas rezada ás 10,30 da mañá e ás 9 da tarde.

Misa cantada e procesión ás 12,30 da mañá.

A noite Gran Verbena con:

RITMO JOVEN
E
VENUS

18 Agosto / Festividade de San Xose

Alboradas con Grupo de Gaitas **OS DA VOLTA DO MONTE**.

Misas rezadas ás 10,30 da mañá e ás 9 da tarde.

Misa cantada ás 12,30 da mañá.

A noite Gran Verbena con:

NUEVA MODA
E
ARAMIO

NOTA: todas as casas comerciais e anunciantes neste libro desexanlles felices festas.

Figura 42.

Detalle dun programa de festas de Cespón do ano 2006.

Pero as confrarías xogan tamén un importante papel como fonte de expresión da comunidade parroquial. Así, incluso nos casos en que a confraría é imposta pola autoridade, son os seus membros os que lle dan forma e vida incorporando os santos na súa cotidianidade ou adaptando vellos cultos ás novas manifestacións relixiosas. Este é o aspecto que máis non interesa é que queda perfectamente posto de manifesto na parroquia.

En Cespón temos documentación dende mediados do s. XVII, pero sabemos por referencias que xa no 1623 existía alomenos unha congregación adicada á Virxe dos Anxos, coma vimos no capítulo anterior. Podemos establecer tres etapas distintas na evolución das confrarías:

s. XVII: Existen independentemente a da Nosa Señora da Asunción (Virxe dos Anxos), Virxe do Rosario, Santo Angel e San Roque. Todas teñen os seus propios estatutos ou constitucións

s. XVII-metade s. XX: entre finais do s. XVII e inicios do s. XVIII hai unha reformulación de tódalas confrarías que se dotan de novas constitucións cambiando cuestións como os pagos das cotas polos confrades, as comidas comunais na festividade do Santo e as propias entradas na institución. Desaparece a Confraría da Virxe do Rosario e o resto vai estar adicada a dúas advocacións: Nosa Señora e Ánimas, San Roque e Santo Anxo, Santísimo Sacramento e San Vicente¹¹⁴. Pero o máis importante é que se regula que a pertenza a unha das confrarías implica ser tamén confrade de todas as demais¹¹⁵. Esta circunstancia permite facer un estudo conxunto de tódalas congregacións durante a maior parte da súa historia. A contabilidade, sen embargo, séguese a levar en libros por separado.

Metade s. XX–1975: definitivamente se une a contabilidade de tódalas confrarías nun só libro, chegándose a non diferenciar a pertenza a unha ou outra institución. A partires de 1975 desaparece toda documentación.

En esencia, as confrarías defínense como unha congregación de fieis para o fomento dun culto concreto¹¹⁶. Normalmente se dotan dunhas constitucións ou estatutos nos que se establece como debe ser a organización e os dereitos e deberes dos membros. Ao fronte da

114 A unión de dous santos nunha confraría probablemente non é aleatoria nin fortuita. A Nosa Señora e Ánimas teñen unha estreita relación con Constanza de Xesús e a orde franciscana; San Roque e o Santo Anxo son dúas advocacións protectoras e curativas, utilizadas frecuentemente contra a peste; Sacramento e San Vicente son respectivamente o culto máis difundido pola autoridade eclesiástica e o santo máis importante da parroquia por ser o patrón.

115 (...) *todos los que somos cofrades desta dha cofradia lo somos tambien de la del Santísimo Sacramento y glorioso San Roque todas incluidas en esta dha parroquia de Cespon, queremos y determinamos que las entradas y salidas de cofrades sean las mismas (...)* AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº11, Fol. 7 v – 8 r, *Libro de la Cofradia Nuestra señora de los Angeles (1703-1790)*.

116 No código de Dereito Canónico de 1917 defínense como asociacións de fieis constituídas por un decreto formal de erección e para o incremento do culto público.

administración hai un mordomo ou varios, nomeados cada ano, encargados de recadar as caridades ou cotas que pagan os confrades para soste a institución e de facer gastos relacionados co culto, tales como cera, misas, festas, comidas, enterros... Toda a contabilidade refléxase puntualmente nos chamados libros de confraría, que constitúen a fonte principal para o seu estudo.

Cespón 2006
15-16-17-18
AGOSTO

CONSTRUCCIONES
TORRADO JOCSA S.L.

Tel. 981 861 132
Móvil, 639 828 697

Comba, 45
CESPON - BOIRO

Figura 43. Portada do libríño das festas do verán Cespón 2006.

Na primeira Confraría da Nosa Señora dos Anxos e na reformulación levada a cabo no 1703, establécese o nomeamento de dous mordomos ou vicarios, que se dividirán xeograficamente a tarefa de recadar as caridades. Un encargárase dos lugares da *parte de Arriba* (aldeas do interior), e outro da *parte de Abajo* (aldeas máis achegadas á costa)¹¹⁷. Temos así representado unha división relixiosa do espazo parroquial funcionando até polo menos finais do s. XIX; non sabemos sen embargo se xogaba tamén algún papel noutras esferas da vida cotiá.

Procedencia dos Confrades na freguesía de Cespón (1703) ¹¹⁸		
Parte de Arriba		Parte de Abaixo
Vilariño	Treites de Arriba	Trevonsos
Fuente Coba	Lamas	Agueiros
Sandrenzo de Arriva	Sar	Ferreiros
Sandrenzo de Abajo	Crusseiro	Reboredo
Pedassa ¹¹⁹	Iglesia	Passo bello
Soutiño	Binibas	Quinteiro
Balmaior de Arriva	Brea	Rivademar
Balmaior de Abajo	Arrivada	Guilleiro
Louriño	Sespón	Passos
Balado	Fontaiña	Deira
Soutonobo	Comba	Nine
Treites de Abajo		

Táboa 4.

A entrada na confraría pode estar reducida só aos veciños da parroquia ou aberta a todo o mundo. Isto podía xerar problemas para os mordomos, xa que a elevada dispersión xeográfica dificultaba o cobro das caridades, e eran eles quen normalmente debían responder co seu propio patrimonio. En Cespón a inscrición era aberta durante o s. XVII, pero dende o s. XVIII establécense importantes limitacións para os confrades foráneos:

¹¹⁷ Curiosamente a fronteira entre estes dous ámbitos márcase hoxe en día, de maneira bastante aproximada, a vía rápida do Barbanza. Así unha fronteira imaxinada e simbólica vai ser substituída por outra física e real.

¹¹⁸ AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº12, Fol. 18 r – 97 r, *Libro de a Cofradía Nuestra señora de los Angeles (1703-1724)*.

¹¹⁹ Seguramente trátase do actual Pedra de Sar.

18ª. (...) y en quanto a recibir recibir cofrades de afuera, no se haga por dicho Maymo, o vicario, sin que sea con consentimiento del cura y algunos cofrades, para que se tome sobre dello parecer y no se haga abulto, pues de ordinario se sigue desto inconveniente a la cofradia y a dhos maymos por tanto se recibiran personas de satisfacion¹²⁰.

A pesares das trabas, na mesma data en que se aprobaba esta disposición, as confrarías de Cespón seguían a recibir membros de tódalas freguesías veciñas. Na de Nosa Señora, en 1703, o 46% dos seus membros eran alleos á parroquia, e algo semellante acontecía nas outras nas que ademais se percibe unha enorme dispersión xeográfica. Co tempo, os cofrades de fóra iranse reducindo en número e e as confrarías vanse facendo cada vez máis parroquiais. Xa a comezos do s. XX nas listaxes só aparecen referencias a lugares de Cespón.

Pero non todo se reducía á esfera cultural. Unha das funcións máis relevantes das confrarías é a asistencia no momento da morte, recollida formalmente nas constitucións.

7ª. Iten ordenamos y mandamos, que quando Nuestro Señor fuere servido llevar desta pressente vida a algún cofrade, queremos que todos los demás vaian con la cera en cassa del difunto y lo traigan a la Yglesia y llieven el paño; y tumba de la dha Cofradia, y todos asistan a los oficios, que por la anima del difunto se hizieren, asta que sea sepultado, so pena que el que faltare pague un real, la qual pena sea para la dha Cofradia.

8ª. Iten ordenamos y mandamos, que cada cofrade de en despediente a la dha cofradia dos rs y que le den de balde para su entierro seis belas, (...) y estas belas se entienda se le an de dar para tener en cassa con el cuerpo difunto y la demas se ha de llevar a la Yglesia y tener sus blandones y achas encendidas y por buena orden en unos vancos de palo, que para dho efecto se haran (...)¹²¹

Morrer de maneira axeitada cun funeral digno, coas misas e oracións precisas para a salvación da alma, era un aspecto fundamental para o home de época moderna e seguino sendo até hai ben pouco tempo. O pago de parte dos grandes gastos que xeraban os pasamentos supoñía un alivio importante para a economía, moitas veces maltreita, dos fregueses. Esta circunstancia provocaba con frecuencia adhesións masivas de cofrades ante a falta doutra instancia protectora para o individuo.

120 AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº11, Fol. 19 v, *Libro de a Cofradía Nuestra señora de los Angeles (1703-1790)*.

121 AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº11, Fol. 3r – 7r, *Libro de a Cofradía Nuestra señora de los Angeles (1703-1790)*.

Figura 44. Ofrendas no manto da Nosa Señora dos Anxos.

Os beneficios para a alma non se reducían ao momento da morte. Con frecuencia o mero feito de pertencer a unha confraría e participar nas súas actividades permitía acadar indulxencias que eran máis altas canto máis importante fose o culto, como sucedía no caso da confraría de Nosa señora:

*(...) y la podran los cofrades en poder confessar y comulgar aquel dia, y ganar el Santo Jubileo, que tiene perpetuo esta dcha cofradía para cinco dias en el año, según consta que fue concedido por la Santidad de Clemente decimo a cinco dias del mes de Agosto, en el primer año de su pontificado de mill seis cientos y sesenta (...)*¹²²

A celebración da festividade tanto na parte relixiosa (misas, pagos a sacerdotes, cera para o culto...) como na profana (comidas e verbenas ou romarías) do Santo, era outra das atribucións das confrarías e esponsabilidade dos mordomos. As comidas e celebracións festivas foron vistas con recelo polas autoridades eclesiásticas, que vían nelas excesos inaceptables. En moitos casos constituían o gasto máis elevado, de xeito que o culto aos santos quedaba nun segundo plano. Nas visitas pastorais hai multitude de referencias a este tema e numerosos intentos de reconducir o que se nomeaba como confrarías de comida. Neste contexto chegouse incluso a clausurar algunhas institucións en represalia polo incumplimento dos mandados arcebispaís¹²³. En Cespón, durante o s. XVII, non se debía reparar en gastos, resultando ao cabo moi oneroso para os membros pagar os convites, tal como se refire nos libros das distintas confrarías. Por estes motivos e por outros, a comezos do s. XVIII refórmanse as constitucións e as confrarías en conxunto pasan de de ser de comida a ser de cámara:

*[se acuerda] extinguir la comida que se daba a los cofrades desta hermandad hasta el tiempo presente, y reducirla a de camara por los desordenes que suele aver en dchas cofradías de comida, Y ver que sigue maior alivio a los cofrades, en reducirla a caridades y faguías en dinero que no dar un ferrado de trigo, como acostumbravan asta aquí (...) con que siempre cede en conveniencia de dchos cofrades por estas razones y por las del pesso y carga que tienen los mayordomos en cobrar dcho trigo y el de comprar, y buscar seis bacas, seis mocos de bino, cocer seis cargas de trigo (que es el gasto principal, que se acostumbrava hazer)(...)*¹²⁴

122 AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, n°11, Fol. 1r – v, *Libro de a Cofradía Nuestra señora de los Ángeles (1703-1790)*.

123 O arcebispo Bartolomeu Raxoi realizou unha visita pastoral no 1754 ao santuario de Castrobuxán (Calo, Vimianzo) quedando abraiado polos esaxerados gastos que os confrades realizaban en comida e dá orde taxante de extinguir a confraría por ser de comida, para erixir outra máis pia (Lema Suárez, 1993).

124 AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, n°11, Fol. 2r, *Libro de a Cofradía Nuestra señora de los Ángeles (1703-1790)*.

Sen embargo a documentación amósanos que comidas comunitarias e verbenas se seguiron facendo polos continuos gastos en carne, viño e gaiteiros que aparecen ano tras ano. En 1805-1806 constátase o primeiro gasto en foguetes:

(...) *Item treinta y seis reales de fuegos para la funcion de el dia de la Virgen*¹²⁵

As festividades, como veremos máis adiante, son un elemento esencial no estreitamento dos lazos comunais, reforzado, se cabe máis, no caso concreto de Cespón porque os confrades estaban obrigados a participar nas celebracións do resto de confrarías parroquiais. Do mesmo xeito, esta circunstancia permitirá tamén un maior control sobre os veciños por parte dos párrocos e as autoridades do arcebispado.

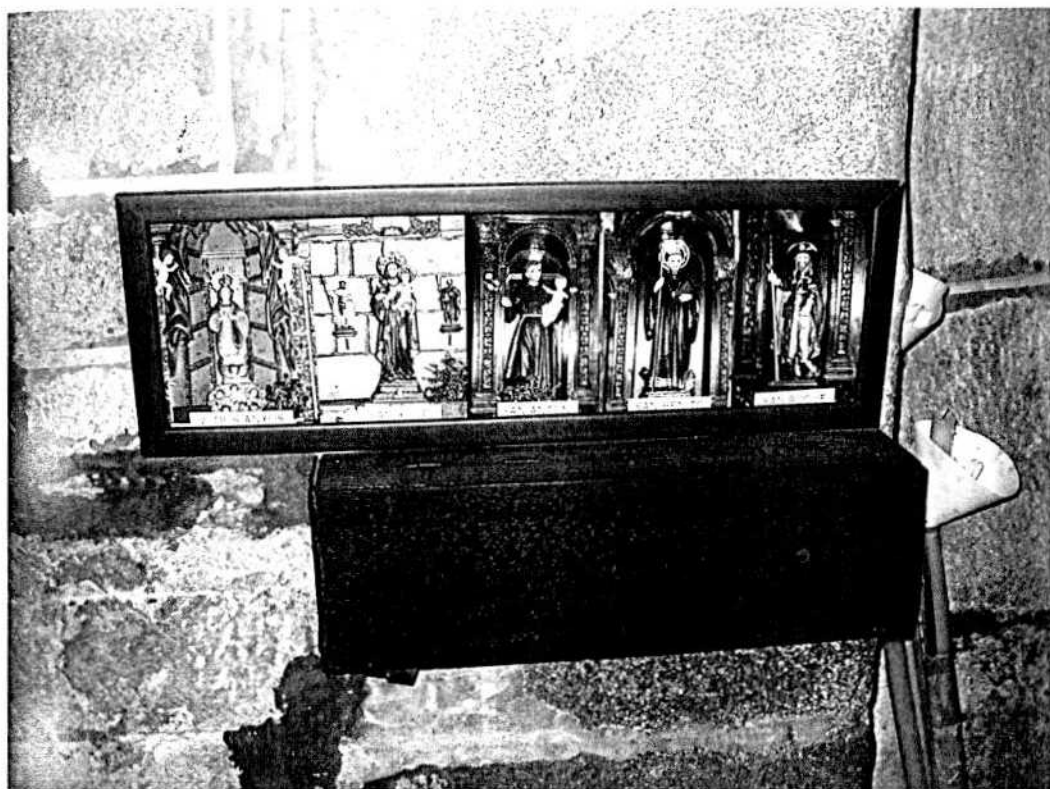

Figura 45.

Esmoleiro coas estampíñas de diferentes santos e santas na igrexa parroquial de Cespón.

¹²⁵ AHD, San Vicente de Cespón, Serie *Cofradías y otras instituciones religiosas*, nº13, Fol. 86r, *Libro de a Cofradía Nuestra señora de los Ángeles (1791-1888)*.

Festas, enterros, misas e toda unha longa lista de actividades, multiplicadas por tres no caso de Cespón, ás que os confrades debían asistir regularmente, posibilitaban un contacto e interacción continua entre os lugares máis alonxados da parroquia e, nos primeiros tempos, tamén de fóra dela. Ao mesmo tempo tamén facilitaba unha relación máis estreita dos párrocos cos fieis en un mellor coñecemento dos mesmos a través da confesión. Existe, por tanto, unha dobre tensión entre a vixiancia eclesiástica e os propios confrades como grupo cohesionado. A medida que a pertenza a estas institucións vai sendo cada vez máis circunscrita á freguesía, as festas e tódalas actividades asociadas ás confrarías van collendo cada vez máis peso na xeración de identidade parroquial.

O tempo da festa

Ritos e verbenas

Durante o verán do 2006, coincidindo coa 4ª campaña de escavacións nos castros de Neixón, acometimos a realización dun intenso traballo de campo co gallo de documentar as festas na parroquia de San Vincenzo de Cespón.

Os veciños que entrevistamos argumentaban con orgullo pertencer a parroquia con maior número de festas de Galicia. Non sabemos si esto é certo, pero de seguro estará entre os primeiros postos do ránking. En total, en Cespón, celébranse 11 festividades tanto na súa parte relixiosa como pagá. A maiores están as que só se celebran na versión relixiosa.

FESTA	DATA
San Vicente	22 de xaneiro
San Bieito	11 de xullo
A Virxe do Carmo	16 de xullo
Romaría de Neixón	2º domingo de agosto
A Virxe dos Anxos	15 de agosto
San Roque	16 de agosto
San Antón	17 de agosto
San Xosé	18 de agosto
A Nosa Señora de Loreto	1º domingo de setembro
Santo Tomas	21 de decembro
Virxe das Dores	22 de decembro

Táboa 5. Calendario festivo de San Vincenzo de Cespón. Ano 2006.

O calendario festivo concéntrase, como é habitual, na tempada estival, entre mediados de xullo e principios de setembro. É aquí onde centraremos o noso estudo.

A parroquia de San Vicente de Cespón móstrase a través das súas manifestacións festivas como unha comunidade fortemente cohesionada. No pasado, a actividade de confrarías e curas párrocos contribuíron enormemente ao estreitamento dos lazos interveciñais e esta circunstancia segue a funcionar na celebración de festas. Do mesmo xeito, a relixión continúa a ser un elemento esencial, que impregna tódalas festividades. Incluso no caso das de nova creación, como é o caso da romaría de Neixón, hai unha sanción relixiosa do feito a través da celebración dunha misa e unha posterior procesión.

**FESTA DE
SAN BENITO O CARME**
CESPON-2006

11 XULLO SAN BENITO
MARTES
ALBORADAS E PASACALLAS CON BRASAS DO LUGAR
MISAS AS 8H - 9H - 10H - 11H - 12H
AS 8 DA NOITE CANTADA CON PROCESIÓN - BAIXA MUNICIPAL DE SO R.C.
A PARTIR DAS 22.30 VERBENA A CARGO DE

**MAMBO
ESPAÑÓLES**

16 XULLO NOSA SEÑORA DO CARME
DOMINGO
ALBORADAS DO GRUPO "OS CAVALLOS" EN NOSTRO SEÑOR
MISAS AS 8H - 9H - 10H - 11H - 12H
AS 12.30H MISA CANTADA CON PROCESIÓN - BAIXA MUNICIPAL DE SO R.C.
A PARTIR DAS 22.30 VERBENA A CARGO DE

**LETICIA
espectaculo**

**pesado
barbanza S.L.U.**

LUGAR GRASO, 46 - BOIRO - TEL. 981 847 535 - 647 411 177
www.pesadobarbanza.es - sumicom@pesadobarbanza.es
SUMINISTROS Y FERRETERIA DE LA CONSTRUCCIÓN
MADERA DE ENCOFRADO
TABLERO TRICAPA - PUNTALES
ANDAMIOS - HORMIGONERAS - HIDROLAVADORA
VIBRADORES - HERRAMIENTAS
EXPOSICIÓN VENTA Y ALQUILER

Figura 46.

Cartel das festas
de Cespón.

Mes de xullo de 2006.

As comisións de festas ocupan agora o lugar das antigas confrarías e dos mordomos na organización dos eventos. Hai unha soa comisión encargada de tódalas festas¹²⁶, que debe traballar arreo durante todo o verán.

O desenvolvemento de cada unha das festas é moi semellante. Os tempos están perfectamente codificados e a escenografía coidada ao detalle.

O día da festa comeza sempre coas alboradas. Un grupo de gaiteiros percorre, dende a mañá cedo, os diferentes lugares da parroquia espertando a moitos veciños e anunciando o que vai dar de si a xornada.

Arredor das 10 ou 10:30 h comezan os actos relixiosos cunha primeira misa rezada na honra do santo ou santa. Ao mediodía celébrase unha das misas máis importantes, que normalmente é cantada. Cóidanse tódolos detalles. A igrexa está profusamente decorada con flores, os cirios acendidos e no exterior, do campanario penduran cintas de cores. O santo en cuestión sácase da súa ubicación orixinal e colócase no cruceiro, normalmente xusto no acceso a algunha das capelas, para que poida ser visto polos fieis durante a cerimonia. Xusto antes da misa a igrexa está ateigada. Moita xente aproveita para achegarse á imaxe do Santo e comprar unha estampíña, ou botar unha esmola. Durante a festas da Virxe dos Anxos e do Carme pásanse as estampíñas polos mantos, e cólgase diñeiro das imaxes en ofrecemento. A dos Anxos, é con diferenza, a advocación que máis esmolas xunta. No San Roque, o costume é depositar exvotos de cera (de pernas, brazos...) ao pé, como rogo pola curación dalgunha enfermidade.

Comeza a misa e un pequeno coro guía á parroquia durante as fases de canto. No momento máis sagrado da cerimonia, na consagración, gaiteiros ou unha banda de música, tocan o himno galego ou o español dende fora do templo. Despois, finalizada a misa, sácase a imaxe fóra da igrexa en procesión. Diante de todo van os monaguillos coa cruz procesional, máis atrás varios veciños cargan as andas co santo, logo vén o cura, despois os gaiteiros ou a banda tocando sen parar, e finalmente a multitude de fieis. Algúns portan cirios, outros exvotos de cera en ofrecemento e todos visten a roupa de domingo.

O percorrido é sempre o mesmo. Dende a igrexa van polo camiño asfaltado e remarcado por cruceiros que leva até o triple cruceiro ou Calvario de Sar, onde tamén está a capela de San Roque. A comitiva rodea o cruceiro e párase diante da capela para que os músicos sigan tocando. En ocasións acompáñase o acto con bailes rexionais. Rematadas as actuacións, a Procesión co santo retorna á Igrexa.

126 Agás da Virxe de Loreto.

Figura 47. Sesión Vermú na capela de San Roque despois da misa da Virxe dos Anxos.

O ciclo festivo máis importante ten lugar a mediados de agosto, cando se celebran de xeito continuo e por esta orde a Virxe dos Anxos, San Roque, San Antón, e San Xosé. Catro días seguidos de festa. Neste caso faise tamén unha procesión cada día, pero sacando os catro santos xuntos. En primeiro lugar vai ao que lle corresponde segundo a festa e despois tódolos demais. Tamén a misa pode ver modificada o seu esquema e celebrarse na capela de San Roque, tal como aconteceu no 2006 co Santo homónimo e A Virxe dos Anxos. Colócase un púlpito no adro da capela, porque é demasiado pequena para acoller a multitude, e cando chegan os santos procedentes da Igrexa, pode comezar a misa. Trátase dunha cerimonia de campaña; os santos colócanse a ámbolosdous lados do improvisado altar e os fieis espállanse por toda a praza. Despois veñen os consabidos bailes, manifestacións folclóricas e de volta coas imaxes para a Igrexa. A partir de agora comeza a Sesión Vermú, o púlpito transfórmase nun estrado onde os rezos e himnos son substituídos polo baile e a pachanga.

Como vemos, o espazo comprendido entre a igrexa parroquial e maila capela de San Roque é, o núcleo onde se desenvolven a maior parte das manifestacións relixiosas da parroquia. Está sancionado por unha serie de símbolos visibles como son igrexa, viacrucis, calvario e capela que marcan e enmarcan en todo momento o tránsito dos fieis. O *material* aquí mésturase perfectamente co *inmaterial*, e dicir, cos ritos, cos xestos, coa música e coas palabras que sinalan distancia entre mundo da relixión, do culto, do trascendente, e o mundo da vida cotiá ou da frivolidade que representa a verbena da noite.

Figura 48. Procesión nas festas do San Bieito.

Pola tarde, cara ás 21 h, celébrase de novo outra misa con procesión seguindo o mesmo esquema da mañá. Finalizados os actos relixiosos comeza a parte propiamente pagá, a verbena. Esta fase máis lúdica, liberada xa de toda simboloxía relixiosa, transcorre no campo da festa, onde se reúnen os veciños da parroquia e máis xente que ven de fóra, para ver tocar as orquestras, bailar, mocear...

A Romaría de Neixón

Os castros de Neixón pasan a ser, tralo seu abandono, espazos periféricos na paisaxe rural tradicional, converténdose nunha área máis de captación de recursos económicos. Este espazo foi empregado para actividades agrícolas de diverso tipo, actividades marisqueiras e como fondeadeiro de diferentes mercadorías, até época recente. Con todo, o papel de resto material dun pasado pagán fixo que moitos castros en Galicia non só estivesen adicados a actividades económicas de distinto tipo, senón que tamén fosen empregados, tanto pola Igrexa oficial como pola cultura popular, como escenarios simbólicos. De aí que se constrúisen capelas nos cumios dos castros, e se celebren romarías, procesións e cerimoniais de carácter relixioso sobre bastantes destes asentamentos protohistóricos (Ayán, 2005b).

Estas actividades rituais teñen en moitos casos unha fonda tradición: pensamos na romaría de Santa Trega ou a noite de San Xoán en Castrolandín (Cuntis, Pontevedra), recuperada recentemente (Ayán e Ameixeiras, 2002). Pero, ademais destes casos, tamén se constata outro fenómeno antropolóxico cando menos curioso, como é a creación *ex novo* de romarías ou festas que reutilizan de novo os castros como espazo social. Un exemplo claro disto último é a romaría do Neixón que se celebra ao pé do parapeto do Castro Grande a comezos do mes de agosto.

A festa xurdiu no ano 1978 cando, trala construción dun campo de fútbol na zona, os parroquiáns de Cespón, e sobre todo, do lugar de Nine, tomaron a iniciativa de celebraren a romería o primeiro fin de semana do mes de agosto. Nesa época proliferaban en Galicia toda unha serie de festas e festivais de nova creación e inspiración popular, aproveitando os novos aires da transición democrática: algúns de entre eles desapareceron, mentres outros acadaban notable éxito. É o caso desta romaría ou do festival "intercélitico" de música folk de Ortigueira (A Coruña). A festividade popular foi sancionada polo párroco local, como puidemos testemuñar na documentación parroquial¹²⁷:

A V. Excía. Rvma. respetuosamente expone:

Que: 'por razones pastorales desea tener una procesión con las imágenes de Ntra. Sra. del Carmen y de S. Vicente al monte de Neixón, lugar de Nine (en esta parroquia) y misa al aire libre con motivo de una romería gallega el día 11'.

Por lo que V. Excía. Rvma,

Suplica: la licencia necesaria [...]

1 de agosto de 1978.

¹²⁷ A.H. D. San Vicente de Cespón. Varia 4.

Santiago, 2 de agosto de 1978

Concedemos la autorización que se solicita con tal que se observe lo que, al respecto, prescriben el derecho canónico y leyes litúrgicas.

Figura 49. Procesión coa imaxe da Virxe do Carme. Ao fondo os Castros de Neixón.

Neste documento contamos con dous conceptos realmente interesantes; dunha banda, o termo *romería gallega* remítenos a unha concepción folklorista da sociedade rural por parte das institucións eclesiásticas (inercia do franquismo nos anos da transición) e doutra, o termo *monte de Neixón*, constata a realidade desta área arqueolóxica ao longo dos séculos precedentes. Deste xeito, tratábase dunha zona marxinal, non habitacional, unha zona de extracción de recursos leñosos, marisqueiros e agrícolas. A creación da Romaría pode ser vista como a materialización dunha cristianización serodia dun espazo parroquial certamente marxinal.

Xa que logo, o crego párroco permitiu o traslado das imaxes da igrexa parroquial aos pés do castro. Dende aquela data, cada ano vánse turnado as procesións dende a igrexa, percorrendo cada santo diferentes barrios da parroquia, nomeadamente Quinteiro e Nine. Ámbalas dúas procesións xúntanse no sopé do parapeto do Castro Grande, onde mesmo se erixiu un altar de pedra para celebrar a misa, única referencia relixiosa do evento, como preludio da típica comida campestre, a festa e a verbena propiamente ditas, seguindo o modelo da festa parroquial galega. Actualmente a *Romaría de Neixón* constitúe un referente no calendario festivo do verán en toda a península de Barbanza: acode toda a xente da parroquia e parte doutras parroquias de lonxanos puntos da bisbarra, así coma unha grande cantidade de turistas. É digno de louvanza o empeño dos veciños: hai quen di que San Vicente de Cespón é a parroquia con maior número de festas da comarca.

Sexa como for, o evento resulta de grande interese para unha etnoarqueoloxía da paisaxe castrexa (Ayán e Arizaga 2007). Podemos empregalo como analoxía débil para tentar comprendermos como funcionan as devocións relixiosas e como xurdiron estas festividades populares no pasado. Porque as manifestacións culturais deste estilo non proveñen da nebulosa dos tempos, senón que respostan a un contexto social determinado, que en certa medida pode ser datado e coñecido dende a arqueoloxía e maila antropoloxía histórica. O mesmo sucede co resto das romarías e outras actividades localizadas sobre castros (como o “castelo de S. Xoán” de Castrolandín ou a subida en procesión ao castro de San Trocado en Ourense): non son entes intemporais incognoscibles, senón que posúen un ritmo histórico analizable. Podemos analizar a aparición das advocacións paleocristiás, medievais ou postridentinas, e indagar nos motivos da creación dunha ou doutra romaría ou festividade e do seu emprazamento nun xacemento arqueolóxico. O propósito sería elaborar unha auténtica “historia da cristianización” aínda pendente.

A Nosa Señora de Loreto

Na estrada á Boiro, no cruce do camiño que vai cara á aldea de Valmaior, érguese un cruceiro dos alcumados *de capela ou de Loreto*. Dende Rianxo até seguindo a costa, hai moitos cruceiros deste estilo, de columna grossa e en lugar de capitel unha capela na que sempre aparece a imaxe da Nosa Señora.

A lenda da *Santa Casa* foi promocionada coa Contrarreforma no contexto da loita contra o protestantismo. A casa onde se afirma que o arcanxo Gabriel anunciou á Virxe María o nacemento de Xesús atópase na pequena localidade italiana de Loreto. Segundo a lenda, tralas ameazas de certos infieis, os anxos transportaron a casa voando dende Nazaret até Loreto en 1278. Despois da derrota dos protestantes en Centroeuropa en 1620 os católicos promoveron esta lenda e chegaron a construírse 50 réplicas da casa en Bohemia e Moravia. A de Praga, erguida en 1626 a instancias da aristócrata checa católica Katerina Lobkowicz converteuse nun verdadeiro lugar de peregrinaxe até hoxendía.

Polo que parece esta devoción fomentada pola xerarquía eclesiástica adaptouse á realidade socioeconómica de cada zona da Europa católica. En Galicia concretamente, semella que os máis antigos datan do século XVI, feito que cómpre relacionar coa fundación en 1587 polo Papa Sixto V da Orde da Nosa Señora de Loreto, contra a bandidaxe. Esta zona da Barbanza estaba sempre ameazada por corsarios e piratas, de aí que o culto á Virxe do Loreto tivese unha grande implantación (Losada e Miguéns, 1993; González Pérez, 1998: 290).

O Loreto en Cespón configura un espazo definido polo citado cruceiro e pola capela ubicada á outra beira da estrada. Este edificio remodelado nos anos 90 conta cun campo da festa anexo e cun palco no que se celebra a festa pagá a primeira fin de semana de setembro. Segundo os nosos informantes, esta capela xa existía de antigo e facía de igrexa para a xente de Valmaior e incluso de Vilariño, xa que o cura párroco daba misa nela.

A Virxe de Loreto conta cunha notable devoción na parroquia de Cespón e constitúe o segundo fito relixioso desa época do ano trala Romaría do San Ramón de Bealo. A capela conta cun propio Coro e sempre, na procesión, a Virxe é levada en ombros por pilotos de aviación ataviados co seu traxe de gala. A viaxe aérea da Virxe dende Nazaret deica Loreto semella boa excusa para nomeala patrona dos pilotos. Un novo caso de actualización dos cultos e das devocións.

A materialización simbólica da parroquia: arquitectura relixiosa, cruceiros e petos de ánimas

A parroquia de San Vicente de Cespón caracterízase, historicamente, por unha serie de variables xeográficas e sociais que determinan á súa configuración espacial e simbólica. Deste xeito, trátase dunha parroquia de grande extensión e poboación (2000 habitantes), artellada a partir dun amplo conxunto de lugares e aldeas dispersas polo territorio (xa citadas na documentación plenomedieval) e que se caracterizou sempre pola súa enorme potencialidade agrícola e riqueza en recursos mariños e mineiros.

Esta dispersión do poboamento¹²⁸ así como a riqueza da parroquia explica a necesidade de levar a cabo por parte da comunidade dunha estratexia de semantización simbólica do espazo que reforzase os vencellos parroquiais. Así pois, resulta obvio que o centro simbólico de Cespón fôrmao o espazo relixioso configurado pola igrexa parroquial, o camiño das procesións e maila área sacra de San Roque de Sar, coa súa capela e maillo monumental Calvario. Citamos a continuación a fermosa evocación deste conxunto por parte do escritor R. Riveiro (2002):

Vai o escritor cara á parroquia de Cespón, o Sispalone ou Sispalón que aparece latinizado nalgúns escritos antigos, e bate no lugar de San Roque. Diante do cruceiro triple, que adoitaba ser punto de remate daqueles Vía Crucis campestres que viñan dende Abanqueiro, contempla os asentos desta obra sobre unha bancada de pedra con dúas cruces laterais máis pequenas que a central e coa particularidade de teren os brazos inclinados cara ao Cristo. Nos pedestais simbolizan caveiras e tibias, e o varal leva a un capitel con volutas, adobíos vexetais e anxos dos que nace unha cruz leñosa con nós, na que ao Cristo crucificado, a dor lle fai agachar a cabeza e pechar as mans. No reverso, unha virxe rezadora cruza as mans no peito.

Cremos que toda esta escenografía de orixe barroca resposta a unha monumentalización dos espazos sacros constatada en toda a zona ao longo dos séculos XVII e XVIII coa chegada de arquitectos e mestres que traballaban ao servizo da mitra compostelá (Bravo Cores, 2006). Doutra volta, o crecemento demográfico, a xeralización do millo na parroquia e os seus excelentes resultados produtivos xeneraron, por unha banda, un incremento das rendas e, por outra banda, un *boom* construtivo e unha arquitecturización espectacular do medio do que son boa mostra os cruceiros e maillos hórreos conservados na parroquia.

128 A parroquia de S. Vicente de Cespón abranque as aldeas de Arribada, Benivás, Brea, Comba, Deira, Ferreiros, Guilleiro, Igrexa, Louríño, Lamas, Nine, Pazos, Quinteiro, Reboredo, Sandrenzo, San Roque, Sar, Treites, Trevonzos, Valado, Valmaior e Vilariño.

Figura 51. Volta en procesión ao calvario de San Roque de Sar.

Este centro simbólico da parroquia complementábase cunha serie de pequenos santuarios locais como poden ser a capela da Virxe de Loreto (vencelladas ás aldeas de Valmaior e Vilariño), a capela de San Sebastián anexa ao pazo dos Caamaño en Sandrenzo e, no seu día, a capela de San Bieito da Casa do Priorato¹²⁹.

Este proceso de semantización simbólica do espazo remárcase tamén con dispositivos coma o Calvario de Abanqueiro a Cespón, coas súas cruces e paradas por toda a liña de costa, e sobre todo, cunha serie de espazos relixiosos que sancionan as áreas liminais da parroquia coma o santuario na curva da estrada a Rianxo na *fronteira* do río Brea, ou a propia Romaría de Neixón. Esta festividade moderna aprópiase do monte de Neixón, dun espazo periférico da parroquia, liminar, pero no que se dá unha circunstancia interesante.

¹²⁹ A inicios do XVII Jerónimo del Hoyo (1607) fala da existencia dunha ermida de San Lázaro, pero a finais do mesmo século xa non se atopa referencia algunha na documentación parroquial.

Durante as nosas escavacións estamos afeitos a ver patrullar pola Punta de Neixón aos vixiantes xurados da confraría de Rianxo, é dicir, dunha entidade mariñeira pertencente a outro concello, ubicado ao outro lado da ría. Historicamente a relación entre Rianxo e Cespón é indubidable, como así acontecía no Antigo Rexime. A arbitraria organización administrativa en Concellos do primeiro terzo do XIX non puido agochar unha práctica consuetudinaria sancionada pola tradición e pola lei, como era a explotación por Rianxo dos recursos marisqueiros existentes até a punta de Abanqueiro. Constátase aquí, unha vez máis, a existencia dunha cartografía antiga, dunha organización do espazo de raigame medieval que vulnera os límites administrativos e relixiosos actuais.

Figura 52. Capela de San Sebastián no pazo dos Caamaño.

Esta apropiación dos recursos feita dende o mar, alén ría, sancionáse simbolicamente coa procesión marítima da Virxe da Guadalupe, cun percorrido que se inicia no peirao de Rianxo e se dirixe á Punta de Neixón, onde dá a volta para terras rianxeiras. Toda esta cartografía simbólica non só obedece a, senón que reproduce, vencellos comunitarios,

disimula tensións entre parroquias veciñas e activa, en definitiva, unha paisaxe ritual. Os Castros de Neixón cristianízanse e son subsumidos no imaxinario colectivo por dúas comunidades diferentes dende dous espazos diferentes: a terra e o mar. Non é baladí que os de Rianxo chamen aos de Cespón *os anfibios*, que viven da terra e do mar.

Figura 53. Baile folklórico en San Roque durante a festividade da Virxe do Carme. Verán de 2006.

Dende a Historia das Mentalidades e da Etnoarqueoloxía que practicamos non podemos ver nestas manifestacións meras ceremonias relixiosas, simple folclore ao servizo de crenzas populares. Esta visión aséptica e falsamente positivista, pseudofuncionalista, predomina en certos achegamentos á arquitectura e maila relixiosidade popular. Sirva de exemplo esta cita entresacada do meritorio libro de J. A. Castro e E. Fernández de la Cigoña (2001: 16) sobre os cruceiros e petos de ánimas erguidos polos santeiros de chave de Lousame:

Polo tanto, non foi a simboloxía, como pensa a maioría da xente preocupada polo tema, a que levou ás cruces e cruceiros, así como ós esmoleiros e petos, sexan de ánimas ou non, á encrucillada, senón á crúa realidade dos feitos. Nunha palabra: a efectividade, a rendibilidade, as expectativas de bos resultados económicos e espirituais, que se pudieran derivar daquela situación privilexiada, foron, en definitiva, os que fixeron necesaria para a sociedade, no seu conxunto, e para a relixión, particularmente, a utilización partidista dos cruzamentos de camiños.

Suxerir outras evolucións parécennos, agora, contos de nenos e polo tanto, hai moito tempo que non cremos que os deuses viais, sexan romanos, celtas ou pre-colombianos, teñan algo que ver neste asunto do que estamos a tratar agora. Sinxelamente, aproveitando o mesmo lugar, foron sucedéndose consecuentemente, segundo os demandaban os tempos, uns deuses a outros, do mesmo xeito que a esquina da praza (encrucillada) foi ocupada, primeiramente, pola baiuca ou taberna, despois polo supermercado e nos derradeiros tempos, polas caixas de aforros e grandes bancos nacionais. De aí: suxerir que os grandes bancos teñen o seu berce na escura baiuca, parécenos bastante esaxerado.

A creación dunha Romaría ao pé do Castro Grande de Neixón en 1978, o xuramento feito enriba da laxe de Ferreiros na Baixa Idade Media, os cirios prendidos pola noite no peto de ánimas de Nine non cremos que obedezan a esta lóxica mercantilista moderna, propia do sistema capitalista, que aqueles autores aplican sen cortapisas á sociedade labrega tradicional.

Adentrarémonos no estudo sistemático das manifestacións materiais da relixiosidade popular de Cespón tendo en conta que se trata dun mundo dinámico, en constante cambio, no que se combinan iniciativas particulares, manifestacións colectivas, ordes oficiais, acontecementos históricos e fondos traumas colectivos producidos por procesos a grande escala como a emigración a América.

Así por exemplo, o peto e cruceiro de Louríño foi erguido en 1902 por *DEVOCION DE FLORENCIO SANCHEZ Y FAMILIA* (como así reza na base); o cruceiro e peto de ánimas de Nine levantado en 1903 A *DEVOCION DE JESÚS BERMUDEZ CESPON*; o cruceiro de Lustres en A Coviña realizado en 1905 *PROPIEDAD DE MANUEL LUSTRES Y SU ESPOSA LUCIA LAÍÑO Y SU YGOS PADRENUESTRO ADOREMOSLE*. Á súa vez, o peto de ánimas e cruceiro da Casa Nova de Sandrenzo foi construído en 1917 para cumprir a promesa que fixera Evaristo García para acadar a curación da súa muller embarazada á volta da súa estadia en América: *VA DEVOCION DE EVARISTO GARCIA Y SU MUJER E HIJOS*.

Figura 54. Ex-votos de cera nunha celebración relixiosa ao pé da capela de San Roque.

Figura 55. Detalle do cruceiro da Casa Nova Sandrenzo.

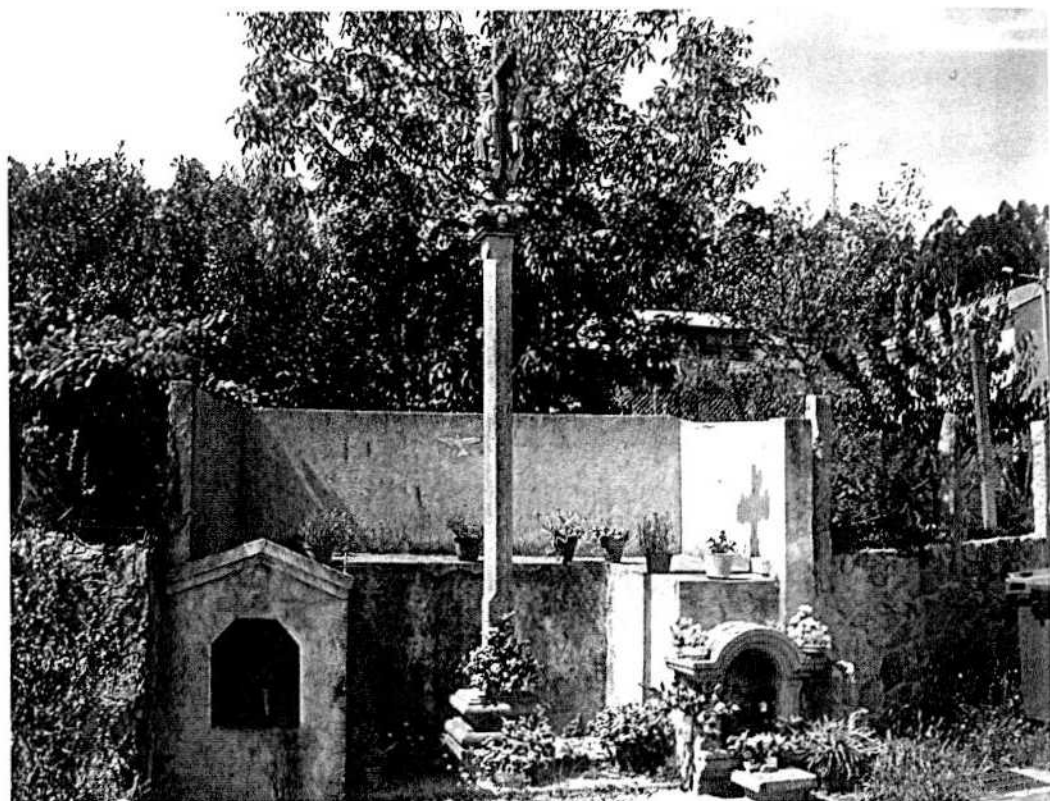

Figura 56. Conxunto do peto e cruceiro da Casa Nova de Sandrenzo.

Todas estas manifestacións obedecen á devoción de particulares que contrataron os servizos do *Santeiro de Chave* (Lousame) Andrés Castaño Castro (1881-1961) artífice e creador de moitísimos cruceiros e petos de ánimas no primeiro terzo do século XX na zona (Castro e Fernández de la Cigoña, 2001: 183-234). Interésanos aquí, máis que tratar do valor artístico destas realizacións (véxase a este respecto Martín Ruiz, 1999), analizar a cartografía simbólica da parroquia, coñecer o trasfondo social destes elementos da cultura material. Neste senso, constitúen unha arquitectura de prestixio de cara ao exterior, de reafirmación da unidade doméstica potente economicamente na parroquia. Un bo exemplo desta exaltación da casa é o peto de ánimas da casa de Lustres en A Coviña, pertencente a unha familia acomodada, propietaria de terras, vides e muíños. Antes de que chegase a electricidade á Coviña, o cruceiro do conxunto tiña xa instalada unha lámpada eléctrica que se acendía pola noite e desconectaba dende a propia casa á que pertencía, distante uns 500 metros, pois a casa, por ser rica, contaba cun xerador de electricidade (Castro e Fernández de la Cigoña, 2001: 204).

Figura 57. Detalle do Peto de Ánimas de Nine.

A devoción deste peto de ánimas, coma o de Nine, é grande, xa que sempre conta con velas acesas e flores, así como senllas esmolos depositadas en caixóns acoirazados. Un epígrafe, excepcional en Galicia, advirte ao camiñante: A LAS ANIMAS BENDITAS DASLE LIMOSNA SIPUEDES TANBIEN LO ESTIMARAS CUANDO TU ANIMA FUERES. AÑO DE 1907. E.S.

Figura 58.

Panorámica da parroquia de San Vicente de Cespón dende o campanario da igrexa parroquial.

Bibliografía

- Agrelo Hermo, X. 2007. *Catastro de Ensenada. Boiro e as súas freguesías*. Noia: Toxosoutos.
- Alcázar Molina, M. 2000. El catastro y su evolución hasta el siglo XVI. *Catastro*, 39: 51-63.
- Ayán Vila, X. M. 2005a. Etnoarqueoloxía e Microhistoria dunha paisaxe cultural: a parroquia de San Pedro de Cereixa (Pobra de Brollón, Lugo). *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 118: 117-172. Santiago: IEGPS.
- Ayán Vila, X. M. 2005b. Os castros despois dos castros. Un espazo simbólico na paisaxe rural tradicional. En Ballesteros Arias, P. (coord.): *Encontros coa Etnografía*: 63-136. Noia: Toxosoutos.
- Ayán Vila, X. M. 2005c. Arqueoloxía de Os Castros de Neixón: revisión crítica dun mito historiográfico. En Ayán Vila, X. M. (coord.): *Os Castros de Neixón (Boiro, A Coruña)*: 53-89. Serie Keltia 30. Noia: Toxosoutos.
- Ayán Vila, X. M. (en prensa). A prol da recuperación da memoria histórica da Arqueoloxía galega: Neixón, 1925. En X. Ayán (coord.): *Os Castros de Neixón, II: de espazo natural a paisaxe cultural*. Serie Keltia. Noia: Toxosoutos.
- Ayán Vila, X. M. e Ameixeiras, F. 2002. Mámoas, castros e tesouros: A Mourindá nas terras de Cuntis. En Ayán Vila, X. M. (coord.): *Pasado e Futuro de Castrolandín (Cuntis, Pontevedra): unha proposta de recuperación e revalorización*. TAPA (*Traballos en Arqueoloxía da Paisaxe*) 29:143-168. Santiago: LAFC.
- Ayán Vila, X. M. e Arizaga Castro, Á. 2005. Os Castros de Neixón como espazo simbólico na paisaxe rural tradicional (notas etnográficas e reflexións sociais). En Ayán Vila, X. M. (Coord.): *Os Castros de Neixón (Boiro, A Coruña). A recuperación dende a Arqueoloxía dun espazo social e patrimonial*: 291-327. Serie Keltia, 30. Noia: Toxosoutos.
- Ayán Vila, X. M. e Arizaga Castro, Á. 2007. Etnoarqueología del paisaje castreño. La segunda vida de los castros. En F. J. González García (coord.): *Los Pueblos de la Galicia Céltica*: 445-531. Madrid: Akal.
- Ayán Vila, X.M., González Pérez, L., Arizaga Castro, Á. e Bóveda López, M^a. M. 2007. O campo de traballo dos Castros de Neixón (Boiro, A Coruña); balance e análise crítica dun proxecto de Xestión Integral do Patrimonio (2003-2006). En *Actas do IV Congreso Internacional sobre Musealización de xacementos arqueolóxicos (13-16 de novembro de 2006)*: 261-8. Santiago: Xunta de Galicia.
- Barros, C. 2006. Lo que sabemos de los Irmandiños. *Clio & Crimen*, 3: 36-48.
- Bernaldos Sánchez, J.U. 2003. La ganadería española durante la Edad Moderna. Propuestas de renovación a historiográfica de un sector oculto. *América Latina en la historia económica*, 20 (jul-dic. 2003): 39-69.

- Bouza Álvarez, J. L. 1990. *Religiosidad contrareformista y cultura simbólica del Barroco*, Madrid, C.S.I.C.
- Bravo Cores, D. 2006. *As xoias barrocas de Boiro. Cadernos culturais*, VI. Boiro: Concello de Boiro.
- Camarero Bullón, C. 2002. Vasallos y pueblos castellanos ante una averiguación más allá de los fiscal: el Catastro de Ensenada, 1749-1756. En *El Catastro de Ensenada: magna averiguación para alivio de los vasallos y mejor conocimiento de los reinos: 1749-1756*: 113-388. Madrid.
- Carré Aldao, E. 1980. *Geografía General del Reino de Galicia*. Vol. VII. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca [Ed. facsímil].
- Castro Castaño, J. A. e Fernández de la Cigoña Núñez, E. 2001. *Vidas labradas en pedra. Os santeiros de Chave (Lousame)*. Noia: Edicións do Concello de Lousame.
- Domínguez, J. A. 1750. *Crónica Seráfica y prosecución de el Arbol Chronológico de esta esclarecida, santa y apostólica Provincia de Santiago*, Santiago, Imprenta de D. Andrés Frayz.
- Dozy, Reinhardt P.A. 1987. *Los Viquingos en España*. Madrid.
- Falque Rey, E. 1988. *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Historia Compostellana*, nº LXX. Brepols.
- Fariña Jamardo, X. 1975. *A parroquia rural en Galicia*, Madrid, Instituto de Administración Local.
- Fernández Cortizo, C. 1998. La Galicia rural en tiempos de Felipe II. En A. Eiras Roel (coord.): *El reino de Galicia en la monarquía de Felipe II*: 345-78. Santiago de Compostela: USC.
- Fernández de La Rota, J. A. 1987. *Gallegos ante un espejo. Imagen antropológica en la Historia*. Sada: Edicións do Castro.
- Fernández Oxea, X. R. 1968. *Santa Marta de Moreiras: monografía dunha parroquia ourensán*. Vigo: Castrelos.
- Ginzburg, C. 1981. *El queso y los gusanos. El Cosmos según un molinero del siglo XVI*. Barcelona: Muchnik. [ed. or. italiana de 1976].
- González, T. 1829. *Censo de población de las provincias y partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI*. Madrid.
- González García-Paz, S. 1993. *O colexio de San Clemente de Pasantes de Compostela*. Santiago: USC.
- González Lopo, D. L. 1996a. La evolución del asociacionismo religioso gallego entre 1547 y 1740: El Arzobispado de Santiago, en *Obradoiro de Historia Moderna*, nº5, 157-182, Santiago.
- González Lopo, D. L. 1996b. Aspectos de la vida religiosa barroca: las visitas pastorales. En *Las religiones en la Historia de Galicia*: 413-450. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela.
- González Lopo, D. L. 1997. As devocións relixiosas da Galicia moderna (séculos XVI-XVIII). En *Galicia terra única. Galicia renace*: 290-303. Santiago: Xunta de Galicia, Deputación de A Coruña.

- González Lopo, D. L. 2002. Mentalidad religiosa y comportamientos sociales en la Galicia Atlántica (1550-1850). *Obradoiro de Historia Moderna*, 11: 221-246. Santiago: USC.
- González Lopo, D. L. 2004. A relixiosidade barroca en Galicia. Reliquias e relicarios. En *En olor de santidad: relicarios de Galicia*: 539-552.
- González Pérez, 1998. Os cruceiros de capela: V. Concello de Rianxo. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 110: 287-321. Santiago: IEGPS.
- González Pérez, C. 2000. Libro de Notas de Álvaro Peres, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457). *Guadalupe 2000*: 40-43. Noia: Sementeira.
- González Pérez, Clodio. 2001. Un percorrido por Rianxo con *As Cruces de Pedra na Galiza* de Castelao na man. *Guadalupe 2001*: 91-9. Noia: Sementeira.
- González Ruibal, A. 2005. Arqueoloxía da Etnografía: Dúas interpretacións sociais da arquitectura vernácula de Galicia. En P. Ballesteros Arias (coord.): *Encontros coa Etnografía*: 137-74. Noia: Toxosoutos.
- González Ruibal, A. 2006a. The Past is Tomorrow. Towards an Archaeology of the Vanishing Present. *Norwegian Archaeological Review*, 39(2): 110-25.
- González Ruibal, A. 2006b. El giro poscolonial: hacia Una Etnoarqueología crítica. *Treballs d'Etnoarqueologia*, 6: 41-59. Barcelona: CSIC.
- Hernández Sandoica, E. 2004. *Tendencias historiográficas actuais. Escribir historia hoy*. Madrid: Akal.
- Hoyo, J. 1607. *Memorias del Arzobispado de Santiago*, Santiago de Compostela, edición preparada por Angel Rodríguez González y Benito Varela Jácome, Porto y Cía. Editores.
- Lema Suárez, X. M. 1993. *A arte relixiosa na Terra de Soneira*. Santiago de Compostela: Ed. Fundación Universitaria de Cultura / Ed. Coordinadas.
- Le Roy Ladurie, E. 1981. *Montaillou aldea occitana de 1294-1324*, Taurus. [ed. or. francesa de 1975]
- Levi, G. 2003. Sobre Microhistoria. En P. Burke (ed.): *Formas de Hacer Historia*: 119-43. Madrid: Alianza. 2ª ed.
- Lévi-Strauss, C. 1987. *Antropología estructural*. Barcelona: Paidós. [ed. or. francesa de 1958].
- Liñares Giraut, X. A. 2007. *Ramón Martínez López*. Santiago: TresCtres Editores.
- López Carreira, A. 2006. Movements sociais na Galicia do século XV. *Murguía. Revista Galega de Historia*, nº 9 (xan.-abr. 2006): 25-32. Santiago.
- López Cuevillas, F. e Bouza Brey, F. 1926-1927. Prehistoria galega: O Neixón. *Boletín de la Real Academia Gallega*, T.16. nº 181: 1-11. T. 16, nº 182: 32-38. — T. 16, n. 183: 56-61. — T. 16, nº. 184: 76-83. — T. 16, nº 185: 103-108.
- López Cuevillas, F., Fernández Hermida, V. e Lorenzo Fernández, X. 1936. *Parroquia de Velle*. Santiago: Seminario de Estudios Galegos.

- López Ferreiro, A. 1898. *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, t. II. Santiago de Compostela.
- López López, R. J. 1990. Las cofradías gallegas en el Antiguo Régimen. En *Homenaje a Eiras Roel, Obradoiro de Historia Moderna*: 181-200. Santiago: USC.
- López Otero, M^a. L. (Coord.): *Os muíños dos ríos de Boiro. Cadernos Culturais*, 8. Boiro: Concello de Boiro.
- Losada Vicente, A. e Miguéns Cristobo, O. 1993. Os cruceiros en Galicia e nas parroquias de Rianxo. *Guadalupe 93*. Noia: Sementeira.
- Lucas Álvarez, M. 1999. *El archivo del monasterio de San Martiño de Fóra o Pinario de Santiago de Compostela*. A Coruña. 2 vol.
- Madoz, P. 1886. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Galicia. Tomo II. [ed.. facsímil]. [ed. or. 1845].
- Mandianes Castro, M. 1984. *Loureses. Antropoloxía dunha parroquia galega*. Vigo: Galaxia.
- Martín Ruiz, L. 1999. *Cruceiros na provincia da Coruña*. Vol. I. A Coruña: Excm. Deputación Provincial.
- Martínez Rodríguez, E. 1998. La población en la Galicia de Felipe II. En Eiras Roel, A. (coord.), *El reino de Galicia en la monarquía de Felipe II*: 441-472. Santiago de Compostela.
- Pazzis Pi Corrales, M. de. 2003. La armada de los Austrias. *Anales 2001-2002*: 140-69. Valencia: Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia.
- Pérez Piñeiro, M. I. 2000. Aportación documental al estudio histórico-artístico del arciprestazgo de Ponte Beluso. *Cuadernos de estudios gallegos*, 113: 263-304. Santiago: IEGPS.
- Pérez Rodríguez, F. J. 1996. *La Iglesia de Santiago de Compostela en la Edad Media: El Cabildo Catedralicio (1110-1400)*. A Coruña.
- Pérez Rodríguez, F. J. 2002. *O mosteiro dos santos Xusto e Pastor de Toxosoutos na Edade Media (séculos XII-XIII)*. A Coruña.
- Pérez Rodríguez, F. J. 2004. *Os documentos do Tombo de Toxosoutos*. Santiago de Compostela.
- Portela Pazos, S. 1957. *Galicia en tiempo de los Fonsecas*. Madrid.
- Portela Silva, E. 1976. *La región del obispado de Tuy en los siglos XII a XV. Una sociedad en la expansión y en la crisis*. Madrid.
- Portela, E., Pallares, M. C. e Sánchez, X. 2004. *Rocha Forte. El castillo y su historia*. Santiago de Compostela.
- Pounds, N. J. G. 1992. *La Vida cotidiana. Historia de la Cultura material*. Crítica: Barcelona.
- Rey Castelao, O. 1996. Edad Moderna: Iglesia y Religión. En *Las religiones en la Historia de Galicia*: 141-80. Santiago: USC.
- Ríos Rodríguez, M^a. L. 1993. *As orixes do foro na Galicia medieval*. Santiago de Compostela.

- Riveiro Coello, R. 2002. *Cartafol do Barbanza: viaxe polo cuadrante das sereas*. Vigo: A Nosa Terra.
- Rodríguez González, Á. 1984. *Las fortalezas de la mitra compostelana y los 'irmandiños'*. Pontevedra. 2 vol.
- Rodríguez González, Á. 1995. *O Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*. Santiago de Compostela.
- Rodríguez González, A. e Rey Caiña, J.A. 1992. El Tumbo de Lorenzana. *Estudios Mindonienses*, 8. Mondoñedo.
- Romero Mensaque, C. J. 2000. La conformación de la religiosidad popular sevillana en el Barroco y la Ilustración: la importancia del vecindario. *Espacio, tiempo y forma*, Serie IV, Hª Moderna: 113-131. Madrid: UNED.
- Saavedra Fernández, P. 1994. *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*. Barcelona: Crítica.
- Saavedra Fernández, P. 1992. *A vida cotiá en Galicia de 1550-1850*. Santiago de Compostela: USC.
- Saavedra Vázquez, Mª. C. 1998. Corsarismo en Galicia. En A. Eiras Roel (coord.): *El reino de Galicia en la monarquía de Felipe II*. Santiago de Compostela: USC.
- Saavedra Vázquez, Mª. C. 2000. Galicia al servicio de la política imperial. *Semata*, 11: 115-134. Santiago: USC.
- Sánchez Sánchez, X. M. 2000. Estudio histórico y transcripción de la carpeta nº 13 (Documentos particulares) del Archivo Capitular de la Catedral de Santiago de Compostela. Tese de licenciatura inédita. Santiago de Compostela: USC.
- Sánchez Sánchez, X. M. 2002. Unha primeira pedra: documentación inédita de San Xusto de Toxosoutos. *Compostellum*, vol. LXVII: 413-437. Santiago.
- Serma, J. e Pons, A. 2000. *Cómo se escribe la Microhistoria. Ensayo sobre Carlo Ginzburg*. Madrid: Cátedra.
- Souto Cabo, J. A. (ed.). 2001. *Rui Vasques. Crónica de Santa María de Iria*. Santiago de Compostela.
- Tato Plaza, I. F. R. 1999. *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*, Santiago de Compostela.
- Vázquez Bertomeu, M. 2003. *A Igrexa de Santiago contra o 1500 (O Libro do Subsidio)*. Santiago.
- Vázquez Lijó, J. M. 1997. El mundo de las devociones, las cofradías de mareantes en el Barbanza del Antiguo Régimen. *Compostellum*, 42 (1-2): 211-226. Santiago.
- Vázquez Lijó, J. M. 1999. Aproximación a la fiscalidad sobre la pesca en el Barbanza del Antiguo Régimen. El Diezmo de Mar y otras cargas. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 111: 59-91. Santiago: IEGPS.
- Vilar Alvarez, M. 1995. Festa e identidade nunha parroquia de Nemancos. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 107: 445-466.
- Vorágine, J. de la. 1987. *La leyenda dorada*, Trad. del Latín de Fray José Manuel Macías, Madrid.